

# Van Gelder-lezing



DR JOOST WELTEN

*Met klinkende munt betaald.  
Muntcirculatie in de beide  
Limburgen 1770-1839*

GELDMUSEUM

STICHTING NEDERLANDSE PENNINGKABINETTEN

VAN GELDER-LEZINGEN

- 1 F. S. GAASTRA *Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795* (2002)
- 2 J. BAZELMANS *De Romeinse muntvondsten uit de drie noordelijke provincies* (2003)
- 3 W. VAN ANROOIJ *Numismatiek en heraldiek: een kleurloze geschiedenis?* (2004)
- 4 A. VAN DER LEM *Verbeeldingen van vrijheid* (2005)
- 5 P. SPUFFORD *How rarely did medieval merchants use coin?* (2006)
- 6 N. ROYMANS *Muntgebruik in een dynamisch grensgebied* (2007)
- 7 K. SOUDIJN *Naar het u lijkt. Munten, penningen en waarnemingspsychologie* (2008)
- 8 R. GYSELEN *Sassanidische kunst en de beeldtaal op munten: invloed en interpretatie* (2009)
- 9 J. WELTEN *Met klinkende munt betaald. Muntcirculatie in beide Limburgen 1770-1839* (2010)

## ***Geldmuseum***

Het Geldmuseum is in 2004 ontstaan uit een fusie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Het Nederlands Muntmuseum en de numismatische verzamelingen van De Nederlandsche Bank. Zij beheert de nationale verzameling numismatische voorwerpen, waaronder zo'n 350.000 munten, bankbiljetten, penningen, zegelstempels, gesneden stenen en productiemiddelen als modellen, munt- en penningstempels en machinerieën.

In het Muntgebouw te Utrecht worden regelmatig tentoonstellingen georganiseerd over geld en geldcultuur. Tevens wordt hier een kenniscentrum voor numismatiek gerealiseerd, waar onder meer de omvangrijke bibliotheek voor iedere geïnteresseerde raadpleegbaar is.

[www.geldmuseum.nl](http://www.geldmuseum.nl)

## ***Stichting Nederlandse Penningkabinetten***

De Stichting Nederlandse Penningkabinetten beoogt de bevordering van de numismatiek met alle haar ten dienste staande middelen. In de eerste vijftien jaar na de oprichting in 1982 werd dit vooral gedaan door de uitgave van publicaties en door de aankoop van numismatische objecten ten gunste van openbare verzamelingen. Tegenwoordig wordt de aandacht meer gericht op stimulering van onderzoek en presentatie van de resultaten daarvan, onder andere via de Van Gelder-lezingen.

*Met klinkende munt betaald. Muntcirculatie in de beide Limburgen  
1770-1839*



prof. dr H. Enno van Gelder  
(1916-1998)

INTEGER – MILD – HULPVAARDIG

De reeks van jaarlijkse voordrachten is genoemd naar dr H. Enno van Gelder, Nederlands meest productieve en invloedrijke numismaat van de 20e eeuw. Als directeur van het Koninklijk Penningkabinet (1949-1980) en later tevens als hoogleraar numismatiek en geldgeschiedenis te Leiden (1976-1983), verbond hij de numismatiek – de wetenschap van de tastbare vormen van het geld en de verwante voorwerpen – met andere disciplines. De lezingen richten zich op ieder die het vakgebied op een multidisciplinaire wijze wil benaderen en op niet-numismatici die gebruik willen maken van de inzichten die numismatiek en geldgeschiedenis te bieden hebben.

De Van Gelder-lezing wordt georganiseerd door de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en het Geldmuseum om, in de geest van Van Gelder, de dialoog tussen verschillende disciplines te vergroten.

*Met klinkende munt  
betaald.*

*Muntcirculatie in de  
beide Limburgen*

*1770-1839*

Negende Van Gelder-lezing

gehouden voor

Geldmuseum

en

Stichting Nederlandse Penningkabinetten

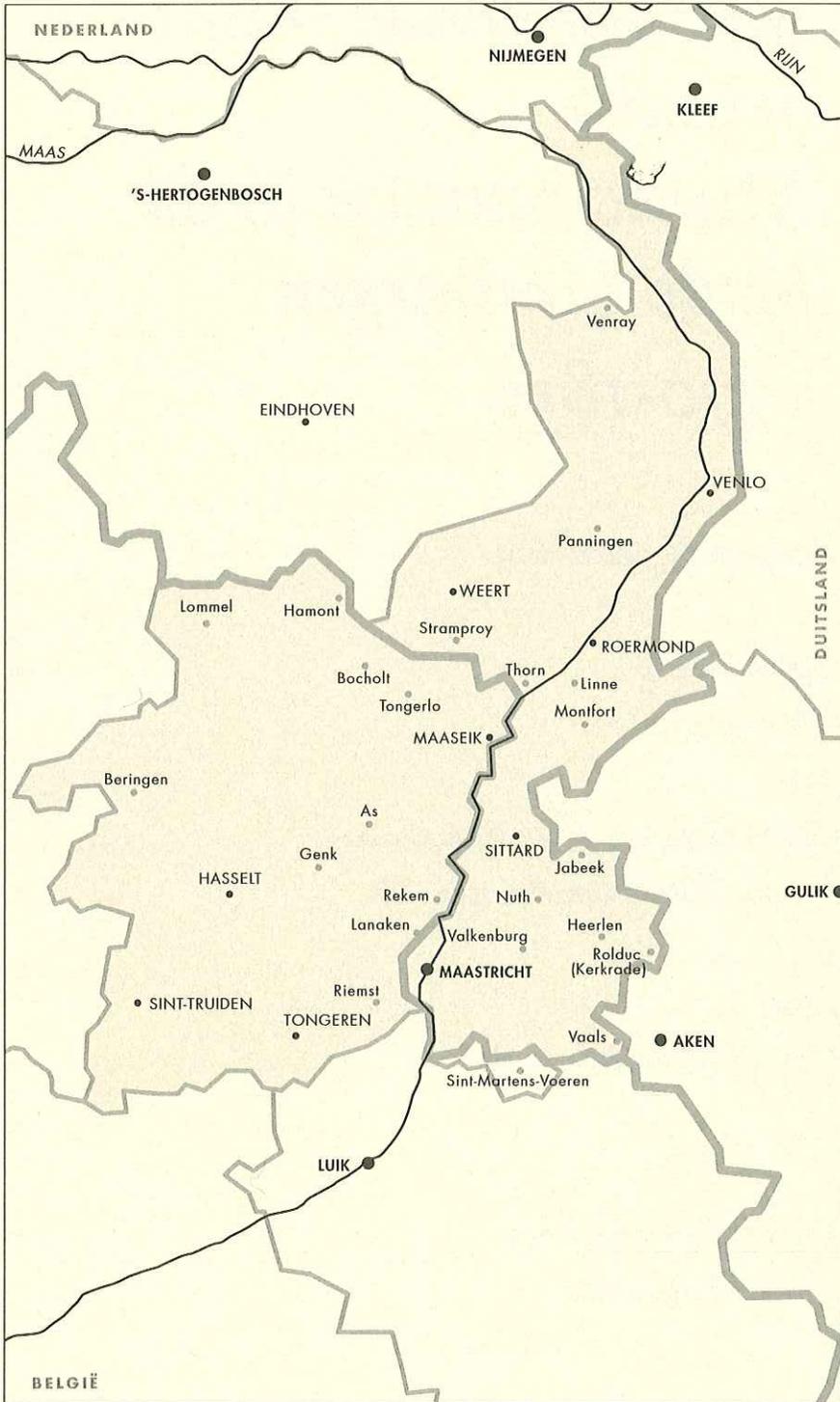
te Utrecht op 18 november 2010

door

DR JOOST WELTEN

met een commentaar door

DRS RAF VAN LAERE



1. — Nederlands- en Belgisch-Limburg. [kaart: Aquaterra / Els Ruppel]

## *Met klinkende munt betaald. Muntcirculatie in de beide Limburgen 1770-1839<sup>1</sup>*

### *Inleiding*

Enkele jaren geleden schreef ik een dissertatie over de invoering van de militaire dienstplicht onder Napoleon.<sup>2</sup> Het onderzoek betrof de regio die we thans Limburg noemen, maar die tot de komst van de Fransen een staatkundige lappendeken was. De Republiek der Zeven Verenigde Provinciën, de Oostenrijkse Nederlanden, het prinsbisdom Luik, het koninkrijk Pruisen en het hertogdom Gulik lieten er allemaal hun gezag gelden, net als semi-soevereine vorstendommen zoals het stift Thorn en het graafschap Rekem. Pas na de annexatie van deze regio door Frankrijk in 1795 ontstond er een staatkundige eenheid. Deze eenheid zou tot 1839 blijven bestaan, eerst onder Frans, later onder Nederlands en van 1830 tot 1839 onder Belgisch bestuur. In 1839 werd de Belgische onafhankelijkheid definitief geregeld, waarbij Limburg werd opgedeeld in een Nederlands en een Belgisch deel (fig. 1).<sup>3</sup>

Om te begrijpen hoe het Franse gezag op korte termijn een onwillige bevolking in het gareel kreeg, bracht ik onder andere de sociaal-economische structuur van de regio in kaart. Op allerlei terreinen lukte dat min of meer, maar op één terrein moest ik passen. De staatkundige verdeeldheid had zich vertaald in een monetaire chaos, die ik niet de baas werd. Er was zelfs geen standaard rekeneenheid, waarin de waarde van goederen werd uitgedrukt. In een taxatie uit 1795 van de waarde van een boerderij in het Weerter gehucht Tungalroy lezen we dat:

*'In den stal*

vier kooyen en een veers, op twee en seventig kroonen [werden geschat],  
een peerd op tien louis d'or, getuyg op acht pattacons  
37 schapen op vier hondert en een en tachtig guldens (...).<sup>4</sup>

Liefst vier verschillende munten werden door elkaar gebruikt: een gouden munt – de Franse louis d'or – voor het paard, een zilveren munt – een Franse ecu of Brabantse kronentaler – voor de koeien, een oudere zilveren munt – de Brabantse patacon – voor het paardentuig, en een rekenmunt – de gulden – voor de schapen. Het betrof niet de zilveren Hollandse gulden, maar de Brabantse of Luikse of Kleefse gulden, die niet als muntstuk, maar uitsluitend als rekeneenheid bestond.

In boekhoudingen komen we dezelfde diversiteit tegen: in de regel gold hier de bekende trits van 1 gulden ad 20 stuiver ad 4 oord, maar de ene keer betrof het de Hollandse gulden en de andere keer de Luikse gulden, die ongeveer 0,6 Hollandse gulden waard was. Bovendien waren er ook administrateurs die rekenden in de patacon ad 8 schelling ad 6 stuiver of in de patacon ad 8 schelling ad 9 mark ad 6 bauschen of in de reichstaler ad 9 schelling ad 6 mark ad 6 bauschen.

Toen de aandacht verschoof van de boekhoudkundige vastlegging van transacties naar de daadwerkelijke betaling in muntgeld, maakte een gevoel van ontreddeering zich van me meester. Er was een werkelijk verbijsterende diversiteit aan munten in omloop. Neem het geld waarmee Willem Aerts, een koopman



2. — Uithangbord uit Hasselt uit de late achttiende eeuw, getiteld 'In den Boschaegen'. Voermannen speelden een belangrijke rol als geldkoeriers, onder andere op de route van Hasselt naar 's-Hertogenbosch. [eig. Hendrikx-Stappers, Zonhoven / coll. Het Stadsmus, Hasselt (B) / foto Roland Hermans]

uit Maaseik, in 1793 een leverancier van textiel in Eindhoven betaalde. Maaseik behoorde op dat moment toe aan het prinsbisdom Luik, terwijl Eindhoven in Staats-Brabant lag. De Maaseiker koopman gaf het zakje geld op 15 juni 1793 mee aan vrachtrijder Jacobus Frencken uit Weert (fig. 2). In dat zakje bevond zich een bedrag ter waarde van 52 Hollandse gulden, 1 stuiver en 2 oord.

De koopman betaalde met

- 2 Hollandse dukaten à 5 gulden 8 stuiver
- 1 Zeeuwse rijksdaalder à 53 stuiver
- 5 Hollandse gulden à 20 stuiver
- 1 sesdehalf – een oude schelling ter waarde van 5½ stuiver
- 11 dubbeltjes à 2 stuiver
- 5 Franse kronen à 56 stuiver
- 3¾ Brabantse kronen à 54 stuiver
- 1 Brabants muntstuk à 15 stuiver, wellicht een vroeg zeventiende-eeuwse drievoudige reaal
- 20 Brabantse schellingen à 6 stuiver
- 5 Brabantse blaumusers à 3 stuiver: 3-stuiverstukken geslagen in 1616-1621 en 1623.<sup>5</sup>

Naast munten met min of meer bekend klinkende namen, doken ook mij onbekende species op, zoals de zo-even genoemde blaumuser (fig. 3), carmagnole (fig.4), cassemander (fig.5), coburger (fig. 6) , vertugadin en vetmantje (fig. 7 en 8). Met uitzondering van de eerste term vond ik de benamingen niet terug in de onvolprezen *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*.<sup>6</sup> Tevergeefs zocht ik ook naar een gedegen studie over de muntcirculatie in de late achttiende en vroege negentiende eeuw.<sup>7</sup> Het begon me te dagen dat ik me op onontgonnen terrein bewoog met deze vragen naar het concrete betalingsverkeer. Het is een soort niemandsland tussen de numismatiek, die zich bezighoudt met munten en niet met betalingen, en de sociaal-economische geschiedenis, die er vanuit gaat dat geld vanzelf rolt en die zich daarom evenmin bezighoudt met betalingen.

Tijd om te ploegen had ik destijds niet. Na afronding van het



3 — Blaumuser: munt ter waarde van 3 stuiver, geslagen in de Spaanse Nederlanden in de jaren 1616-1621 en 1623. Dit exemplaar is in 1619 in Brabant geslagen. [Geldmuseum Utrecht inv.nr. NM-10008]



4 — Carmagnole was de naam van een lied dat populair was bij Franse revolutionaire soldaten. Het werd de bijnaam voor deze soldaten. De koperen munten van twee stuiver die de Franse revolutionaire staat liet slaan, kregen dezelfde bijnaam. Afgebeeld is een muntstuk van 2 sols dat Frankrijk in 1792 liet slaan. [Geldmuseum Utrecht inv.nr. BM-18226]



5 — Cassemander of kassemanneke: een munt van 3 stüber uit Gulik-Berg. Dit exemplaar is in 1766 geslagen. [Geldmuseum Utrecht, inv.nr. BM-04627]



6 — Zilverstukken uit Saksen-Coburg ter waarde van 20 kreuzer circuleerden rond 1810 op vrij grote schaal in het zuiden van Limburg. Ze hadden de bijnaam Coburger. Dit exemplaar werd in 1813 geslagen. [Geldmuseum Utrecht inv. nr. BM-06485]



7 — Fetmenke of vetmantje: munt ter waarde van 8 heller uit Gulik-Berg. Dit exemplaar is geslagen in 1737. [Geldmuseum Utrecht inv.nr. BM-04616]



8 — De benaming 'vetmantje' werd ook gebruikt voor een ½ stüber uit Gulik-Berg: een munt met dezelfde waarde als 8 heller. Het hier afgebeelde exemplaar dateert van 1785. [Geldmuseum Utrecht inv.nr. BM-04637]

proefschrift stak de interesse in het geldverkeer opnieuw de kop op en dook ik wederom de archieven in om het betalingsverkeer te onderzoeken. Vanavond presenteer ik de eerste resultaten hiervan.

Om orde te scheppen in de monetaire chaos, breng ik om te beginnen in kaart welk geld er in omloop was. Hierbij gebruik ik twee soorten bronnen: schatvondsten en papieren muntvondsten, dat wil zeggen documenten waarin de concrete betaling in muntgeld is vastgelegd. Aan de hand van deze reconstructie van de muntcirculatie toets ik vervolgens hypothesen van Spufford, Lucassen en Kuroda over de rol van muntgeld in het economische verkeer. Ten slotte belicht ik op grond van archivalia enkele aspecten van de omgang met geld, die tot nu toe niet aan bod zijn gekomen in de geschiedschrijving van het financiële verkeer. Het is een eerste aanzet om te komen tot een sociale geschiedenis van het geld.

### ***Schatvondsten***

Voor we daaraan toekomen, zullen we eerst wat telwerk moeten verrichten. Welk geld was er in omloop? Schatvondsten leveren een eerste antwoord. Voor het onderzoek zijn ze van grotere betekenis dan losse muntvondsten. Schatvondsten leveren immers informatie op over de soorten munten die gelijktijdig werden gebruikt. Ook bieden ze een beter aanknopingspunt dan losse muntvondsten om het moment van depositie te bepalen.

Zowel in Nederland als in België zijn schatvondsten betrekkelijk goed gedocumenteerd.<sup>8</sup>

Voor de periode waarop dit onderzoek betrekking heeft, gaat het om een vijftiental schatvondsten, die evenwichtig zijn verdeeld over Nederlands- en Belgisch-Limburg.<sup>9</sup>

	goud	zilver	koper						
Schatvondst				Benzenrade (Heerlen) 1990	Lanaken 1962	As 1939	Aalbeek (Nuth) 1955	Val-Meer (Riemst) 1994	Koersel (Beringen) 1972
Datering sluitmunt				1773	1773	1784	1786	1786	1788
Aantal munten				36	8	38	65	22	69
<b>Frankrijk</b>									
dubbele louis d'or							2		13
louis d'or							2		38
ecu (kroon)				34		33		21	
1/2 ecu (kroon)				2					
1/4 ecu (kroon)									
1/10 ecu (kroon)									
2 franc									
1 franc									
½ franc									
<b>Oostenrijkse Nederlanden</b>									
dubbele soeverein							2		1
soeverein									1
dukaton						2			
kroon/ kronentaler						3		1	
schelling									
<b>Prinsbisdom Luik</b>									
schelling									
plaket (3½ stuiver)									
dubbele oord									
oord									
<b>Republiek der Zeven Verenigde Provinciën</b>									
gouden dukaat					8		45		

Weert 1900	Hamont 1996	Sittard 1975	Sint-Martens-Voeren 2000	Beverlo (Beringen) 2002	Gelinden (Sint-Truiden) 1966	Venray 1898	Maastricht 1998	Maastricht 1994	Totaal
1791	1792	1792	1794	1796	1797	1798	1799	1812	
59	46	366	7	100	13	601	83	56	1569
									15
									40
58	30		1	84		601	76	33	971
	8	2							12
	1	3							4
		1							1
								1	1
								6	6
								7	7
									3
									1
									2
1	2		6	14			5	9	41
		49							49
		1							1
		3					1		4
					2				2
		1			6				7
									53

	goud	zilver	koper
<b>Schatvondst</b>			
zilveren dukaat			
schelling			
dubbele stuiver			
<b>Rijksstad Aken</b>			
16 mark			
8 mark			
3 mark			
2 mark			
1 mark			
XII heller			
<b>Hertogdom Gulik-Berg</b>			
1 stüber			
½ stüber			
1/4 stüber			
<b>Aartsbisdom Keulen</b>			
3 stüber			
2 stüber			
<b>Hertogdom Kleef</b>			
1 stüber			
<b>Kleine staten in het noorden van Duitsland</b>			
1 stüber			
3 pfennige			
<b>Pruisen</b>			
1/3 taler			
1/6 taler			
1/12 taler			

Benzenrade (Heerlen) 1990

Lanaken 1962

As 1939

Aalbeek (Nuth) 1955

Val-Meer (Riemst) 1994

Koersel (Beringen) 1972

Weert 1900	Hamont 1996	Sittard 1975	Sint-Martens-Voeren 2000	Beverlo (Beringen) 2002	Gelinden (Sint-Truiden) 1966	Venray 1898	Maastricht 1998	Maastricht 1994	Totaal
	5			2					7
		3							3
		2							2
		7							7
		2							2
		18					1		19
		4							4
		2							2
		157			5				162
		12							12
		23							23
		2							2
		1							1
		1							1
		8							8
		3							3
		1							1
		1							1
		2							2

goud	zilver	koper					
				Benzenrade (Heerlen) 1990			
				Lanaken 1962			
				As 1939			
				Aalbeek (Nluth) 1955			
				Val-Meer (Riemst) 1994			
				Koersel (Beringen) 1972			
<b>Schatvondst</b>							
<b>Zuid-Duitse staten (Palts, Hessen-Darmstadt, Wurtemberg, Beieren, Fulda)</b>							
karolin						10	15
½ karolin						4	
30 kreuzer							
20 kreuzer							
10 kreuzer							
1 albus							
<b>Polen</b>							
dreipölder							
<b>Groot-Brittannië</b>							
guinea							1

9 — Overzicht van gedocumenteerde schatvondsten in Belgisch- en Nederlands-Limburg. Bronnen: DENGIS (2002); VAN GELDER (1975-1977); VAN KEYMEULEN (1973); VAN LAERE (1998); VAN LAERE (2008); MOERS (1957); VAN DE SIJPE / VAN LAERE (1995-1996); vriendelijke mededeling van Raf Van Laere over Val-Meer 1994 en Beverlo 2002; vriendelijke mededeling van Wim Dijkman (stadsarcheoloog Maastricht) over Maastricht 1994; en losse documenten in NUMIS (Geldmuseum Utrecht).

Drie van de vijftien muntschatten bestonden uitsluitend uit gouden munten, terwijl de andere muntschatten geen enkele gouden munt bevatten. De in totaal 142 gouden munten bestonden uit Franse louis d'or (40) en dubbele louis d'or (15) en een bijna even groot aantal dukaten uit de Republiek (53). Daarnaast was er een opvallend aantal karolinen (25) en halve karolinen (4) uit Zuid-Duitse staten zoals Beieren en Wurtemberg, en ten slotte één Britse guinea.

Weert 1900	Hamont 1996	Sittard 1975	Sint-Martens-Voeren 2000	Beverlo (Beringen) 2002	Gelinden (Sint-Truiden) 1966	Venray 1898	Maastricht 1998	Maastricht 1994	Totaal
									25
									4
		5							5
		17							17
		29							29
		1							1
		4							4
									1

Qua zilvergeld domineerde de Franse ecu zeer sterk. Liefst 971 van de in totaal 1230 zilveren munten waren Franse ecu's. Groot zilvergeld uit de Zuidelijke Nederlanden ontbrak bijna volledig: in de muntschatten waren slechts twee Brabantse dukatons en 41 Brabantse kronen aanwezig. Gezien de monetaire moeilijkheden in de Zuidelijke Nederlanden wekt dit weinig verwondering. De oude dukatons en patacons waren bijna volledig uit de circulatie verdwenen, omdat ze volgens de officiële koers ondergewaardeerd werden ten opzicht van de Franse munten. Veel van dit geld was ook weggevloeid naar de Republiek als afbetaling van overheidsleningen.<sup>10</sup>

Ook zilvergeld van de Republiek ontbrak bijna volledig in de Limburgse muntschatten. Aangezien Lommel<sup>11</sup>, Venlo, het ambt Montfort, Maastricht en het land van Valkenburg deel uitmaakten van de Republiek, valt deze afwezigheid van geld uit

de Noordelijke Nederlanden sterk in het oog. Verder is kopergeld opvallend slecht en op het eerste oog ook eenzijdig vertegenwoordigd, met vooral XII-heller stukken uit Aken. Vanwege de geringe waarde ervan zal kopergeld zelden als schat zijn verborgen. Vondsten van kopergeld zullen bovendien veel slechter geregistreerd zijn dan zilver- en goudschatten.<sup>12</sup>

Het aantal munten uit de muntschatten oogt bescheiden, met in totaal 142 gouden munten en 1021 grote zilveren munten (Franse ecu's, Brabantse dukatons en kronen, Hollandse zilveren dukaten). Daarom is het volgende gedachte-experiment nuttig. Om te beginnen zullen niet alle muntschatten gemeld en gedocumenteerd zijn. Daarnaast zal een aanzienlijk aantal muntschatten nog op ontdekking wachten. Zelfs bij een voorzichtige schatting zal minder dan de helft van het totaal aantal muntschatten in de grond vandaag de dag bekend zijn.

Bovendien gaat het niet om geld, dat toevallig werd verloren. De meeste schatvondsten werden aangetroffen in een kruik en waren zorgvuldig verborgen, bijvoorbeeld ingemetseld in

10 — Muntschat uit Retie met aardewerken beker waarin de munten werden gevonden. De samenstelling van deze muntschat, met een sluitmunt uit 1791, is vergelijkbaar met die van muntschatten uit Limburg uit dezelfde periode. [uit: BEECKMANS / DEBRUYNE / DE BUYSER (2009) / © Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, Brussel]



de muur van een kelder (fig. 10). Het ligt voor de hand dat de eigenaar het geld dat hij bewust had verstopt, weer tevoorschijn haalde, zodra een periode van onveiligheid voorbij was. Laten we voor het gemak aannemen, dat 1% van de schatvondsten achteraf niet werd gerecupereerd door de eigenaar of zijn familie. Zelfs deze voorzichtige berekening levert al een som op van 28.400 gouden munten (142 x 2 x 100) en 204.200 grote zilverstukken. Dat zijn geen verwaarloosbare aantallen.<sup>13</sup>

Eigentijdse documenten bevestigen deze gang van zaken. De Weertse kroniekschrijver Lambertus Gooffers beschreef hoe Franse militairen huishielden bij hun verovering van de streek (fig. 11). Op 14 september 1794 trokken ze Stramproy binnen, waar het kermis was. Niet alleen staken ze de vlaaien aan hun bajonetten, ze namen ook beurzen vol kronen mee. Daarna vertrokken ze naar het gehucht Tungalroy 'en sy liepen al weeder de huysen af en vroegen al weeder croonen.' Hun plundertocht zetten ze voort in Weert, waarna zij naar Bocholt trokken, 'maer op een quartiers uurs tyd sag men het goud en silver verbannen, want men sag geenens mensch meer met een sak-horologie, met silveren gespen en geen dogter met gouden en silveren kruys-



11 — Franse soldaten, ook wel carmagnoles genoemd, zijn aan het plunderen. Aquarel van Goetbloets. [Koninklijke Bibliotheek van België, sign. hs 11 1492]



12 — Koperen tabaksdoos uit de achttiende eeuw. Hoogstwaarschijnlijk verstopte boer Pasmans uit Bocholt zijn zilvergeld in deze tabaksdoos. [Particuliere collectie Hasselt (B)]

sen, want sy hadden al horlogiën uyt de sakken gehaelt, en de gespen die naemen sy van de schoenen, en de kruyssen naemen sy de vrouwen uyt den hals.’<sup>14</sup>

Tegen de achtergrond van plunderingen door militairen, officiële rekwisities ten behoeve van het leger en bovenal een gevoel van onzekerheid over de maatschappelijke situatie in de nabije toekomst, was het niet verwonderlijk dat velen probeerden om hun goud- en zilvergeld te verbergen. In Bocholt verborg boer Laurentius Pasmans zijn zilveren gespen en twee zilveren muntstukken bijvoorbeeld in een koperen tabaksdoos achter een lat op de zolder van de schuur (fig.12). In het dak verborg hij ook nog een leren buidel met Zeeuwse rijksdaalders. Hij maakte er een aantekening van in zijn notitieschrift, omdat hij naderhand de buidel met geld wel terugvond, maar de tabaksdoos niet. Die werd pas later door zijn zoon gevonden.<sup>15</sup> Het betreft natuurlijk slechts een summier gegeven van één boer, maar het staat waarschijnlijk model voor talloze kleinere en grotere muntschatten, die door de eigenaars weer in circulatie werden gebracht.

Hoe belangwekkend schatvondsten ook zijn als informatiebron voor de reconstructie van de muntcirculatie, er kleven nogal wat beperkingen aan. In de eerste plaats zijn schatvondsten bijna altijd gerelateerd aan oorlogvoering en andere maatschappelijke crises. Over de betrekkelijk rustige jaren ná 1815 beschikken we in deze regio bijvoorbeeld over geen enkele schatvondst.

In de tweede plaats is het aantal muntvondsten dat voor bestudering beschikbaar is klein. Op een bevolking van 250.000 inwoners is gemiddeld één keer per vier jaar één documentatie

van spaargedrag bekend.

In de derde plaats vormen schatvondsten geen getrouwe afspiegeling van de geldsoorten die in omloop waren. Begrijpelijkerwijs verborg men vooral kostbare munten, en dan bij voorkeur exemplaren die weinig sporen van slijtage vertoonden. Bijna alle schatvondsten uit het eerder gegeven overzicht voldoen aan dit patroon, op twee uitzonderingen na, die louter uit kleingeld bestaan en die evenmin representatief mogen heten voor de muntcirculatie als geheel. Schatvondsten verwijzen vooral naar spaargedrag, al dan niet plotseling afgedwongen, en niet naar allerlei andere soorten geldtransacties.

Een volgende beperking aan schatvondsten is het feit, dat we meestal weinig weten over de sociaal-economische positie van degenen die het geld verborgen. Idealiter kunnen we een stratificatie van de bevolking opstellen en voor elke groep aangeven over welke aantallen en soorten geld zij beschikten. In dat opzicht brengen schatvondsten ons niet veel verder.

### ***Papieren muntvondsten***

Gelukkig kunnen we deze bezwaren ondervangen, wanneer wij kijken naar andere informatiebronnen.<sup>16</sup> Waar de schatvondsten zwijgen, kunnen archivalia spreken. Papieren muntvondsten vullen metalen schatvondsten aan, vooral voor periodes waarin die schatvondsten ontbreken. Tevens stellen archivalia ons in staat om dieper door te dringen in het geldverkeer, doordat we zien welk geld voor welk soort transactie werd gebruikt. Papieren muntvondsten bestrijken in beginsel alle soorten financiële transacties, letterlijk van het kopergeld dat een bedelaar ontving tot aan de goudstukken waarin grote leningen werden verstrekt. Zoals hieruit al blijkt, onthullen papieren schatvondsten ook de sociaal-economische positie van de participanten.<sup>17</sup> Bovendien geven archiefstukken soms aanvullende informatie over de wijze waarop mensen met geld omgingen.

Ten slotte – en dat is evenmin een te verwaarlozen voordeel – hoeven we niet te wachten op toevallige vondsten, zoals het geval is bij schatvondsten. Papieren muntvondsten kunnen we systematisch verzamelen en vervolgens plaatsen tegen een con-

crete sociaal-economische en politieke achtergrond. Wanneer we op deze manier te werk gaan, verstrekken papieren muntvondsten een bijzondere inkijk in het economische verkeer.

Een systematische zoektocht naar papieren muntvondsten klinkt prachtig, maar zo'n programma laat zich bij gebrek aan relevante bronnen meestal niet uitvoeren. Wat dat betreft vormen de beide Limburgen in de periode 1770-1839 een uitermate geschikte casus. De monetaire chaos die hier heerste, noopte menigeeen om vast te leggen in welke muntstukken hij of zij een transactie verrichtte. Bovendien zijn veel van die bronnen bewaard en zijn ze toegankelijk. De eerlijkheid gebiedt overigens om aan te geven, dat de situatie in Nederlands-Limburg gunstiger is dan in Belgisch-Limburg. Met name de rijke archieven van rechterlijke instellingen zijn beter bewaard gebleven in Nederlands- dan in Belgisch-Limburg, waar in de Eerste Wereldoorlog veel verloren is gegaan.

Papieren muntvondsten komen we in een grote verscheidenheid aan bronnen tegen, al verschuift de aard van deze bronnen in de loop der tijd. Dat maakt het moeilijk om alle gegevens in één tabel onder te brengen. Binnen de onderzochte periode 1770-1839 treffen we in het ancien régime bijvoorbeeld specificaties aan van het muntgeld, waarmee onroerend goed werd aangekocht of waarin hypothecaire leningen werden verstrekt. Deze rentebrieven en akten van overdracht werden vastgelegd in schepenbankregisters.

Na de komst van de Fransen droogt deze bron op, omdat notarissen verplicht waren om financiële transacties vast te leggen in de officiële Franse munt. Ook al vormt de hoogte van een bedrag een indicatie dat een transactie niet in Franse francs maar in een andere munt plaatsvond, meestal kunnen we niet vaststellen in welke munt dat was.<sup>18</sup>

Waar de ene bron droogviel, borrelde elders een andere op. De vestiging van het Franse gezag zorgde op sommige terreinen voor een rijkdom aan vermeldingen van muntgeld. Zo introduceerden de Fransen in het hele land een professioneel politieapparaat. Deze gendarmerie stelde gedetailleerde processen-

verbaal op van diefstallen, inclusief specificaties van gestolen munten. Het Franse gezag introduceerde daarnaast het vrederecht, dat de rechtspraak toegankelijk maakte voor groepen die tevoren een rechtsgang niet hadden kunnen betalen. In akten en vonnissen van vrederechters treffen we weliswaar weinig concrete vermeldingen aan van munten, maar we lezen er over conflicten over achterstallige loonbetalingen en dergelijke, die inzicht geven in de rol van het geld.

Als bronnen zijn verder de dossiers relevant die rechtbanken aanlegden in strafrechterlijke zaken, zoals diefstal van muntgeld, afpersing, oplichting, valsemunterij, en nalatigheid bij faillissement. Vermeldingen van muntgeld treffen we ook aan in documenten die werden opgesteld om nalatenschappen te regelen, zoals boedelbeschrijvingen. Ten slotte vormen kasboeken en andere documenten van particulieren een niet te veronachtzamen bron.

Ietwat ambitieus heb ik veertien categorieën transacties aangelegd, waarop de muntvondsten in archivalia betrekking hebben:

1. het geld dat een persoon letterlijk op zak had;
2. de opbrengst van bedelarij en collectes;
3. betalingen aan middenstanders;
4. betaling van loon;
5. betaling van huur;
6. betaling van pacht;
7. betaling van belasting;
8. diefstal van muntgeld;
9. afpersing en oplichting;
10. muntgeld dat een overledene naliet;
11. verstrekking van een lening;
12. betaling van rente op of aflossing van een lening;
13. aankoop van onroerend goed;
14. betaling van kleinhandel aan groothandel of fabrikant.

Hoewel het onderzoek zich eerder in een begin- dan in een eindstadium bevindt, zijn er op dit moment al meer dan driehonderd papieren muntvondsten uit de beide Limburgen vastgelegd, waarvan de vroegste uit 1768 stamt en de laatste uit 1831. Deze mogen we min of meer representatief achten voor de

muntcirculatie in genoemde periode, of – voor de sceptici – in ieder geval representatiever dan de vijftien gedocumenteerde muntvondsten voor hetzelfde gebied in dezelfde periode. Ter wille van de overzichtelijkheid zijn deze gegevens overgezet in enkele tabellen.

### ***Leningen met hypothecaire garantie***

De eerste tabel betreft het verstekken van leningen met een hypothecaire garantie. De waarde van de transacties werd meestal uitgedrukt in patacons, waarbij de gemiddelde waarde van de lening 420 patacons bedroeg.<sup>19</sup> De in totaal 8800 patacons werden uitbetaald in de volgende muntsoorten.

goud	zilver	koper	Aantal munten
<b>Frankrijk</b>			
louis d'or			137½
ecu (kroon)			2605
<b>Oostenrijkse Nederlanden</b>			
soverein			44½
kroon/ kronentaler			37
‘Spaanse’ schelling			2000
<b>Republiek der Zeven Verenigde Provinciën</b>			
dukaat			1599
rijder			13
Zeeuwse rijksdaalder			3
gulden			3
<b>Duitse Rijk</b>			
½ conventionstaler			1
<b>Beieren</b>			
1 schelling = 15 kreuzer			400
<b>Republiek der Zeven Verenigde Provinciën en/of Oostenrijkse Nederlanden</b>			
schelling			1600
Plus enige niet nader gespecificeerde pasmunten			

13 — Overzicht van muntgeld waarin 21 leningen met een hypothecaire garantie werden uitbetaald in de periode 1768-1787 in de regio rond Roermond. Bronnen: Gemeentearchief Roermond, Hoofdgerecht Roermond inv.nrs. 340 t/m 342; RHCL Schepenbank Beesel en Belfeld inv.nrs. 39-40; RHCL Familiearchief Geradts inv.nr. 1001.

Op basis van deze gegevens lijkt de monetaire chaos mee te vallen. Feitelijk bestond er zowel een gouden als een zilveren standaardmunt voor dit soort transacties, respectievelijk de Hollandse dukaat (fig. 14) en de Franse ecu of kroon, zoals de bronnen haar noemden (fig. 15). Andere grote zilveren munten, zoals de Brabantse kronentaler of de Zeeuwse rijksdaalder, speelden geen rol van betekenis. In vijf van de 21 gevallen vond de uitbetaling van het geleende bedrag overigens volledig plaats in kleine zilveren munten (schellingen), wat wijst op een tekort aan groot zilvergeld. Het is immers niet logisch om betrekkelijk grote bedragen te betalen in kleine munten (fig. 16).

14. Hollandse gouden dukaat uit 1779. [Geldmuseum Utrecht, inv.nr. NM-03687]



15. Franse écu uit 1786. [Geldmuseum Utrecht, inv.nr. BM-18192]



16. Pauwschelling uit Brabant, geslagen in de periode 1616-1620. In de late achttiende eeuw waren dergelijke schellingen nog massaal in omloop, vaak in volledig afgesleten vorm. [Geldmuseum Utrecht inv.nr. NM-09940]



In de meeste gevallen weten we niet, waarvoor de leningen werden gebruikt. Slechts in een enkel geval was de lening uitdrukkelijk bestemd voor de aankoop van onroerend goed. Wanneer we bekijken, op welke wijze panden en akkerland van eigenaar verwisselden, dan zien we evenwel dezelfde voorkeur voor muntgeld in de vorm van Hollandse dukaten en Franse kronen, met een enkele keer een betaling in klein zilvergeld, c.q. schellingen. De indruk ontstaat dat de markt voor onroerend goed een apart betalingscircuit vormde, waarin de betrokkenen een voorkeur aan de dag legden voor Hollandse dukaten en Franse kronen. Voor dit soort transacties bestond er in Limburg nog geen betalingssysteem van wisselbrieven en girale betalingen, zoals de kooplieden en bankiers in centra van het handelskapitalisme dat hadden. Boeren en ambachtslieden moesten hun onderlinge betalingen rechtstreeks regelen – via contant geld. Een aantal mensen bewaarde derhalve thuis aanzienlijke aantallen munten in deze denominaties. Dit muntgeld rouleerde nauwelijks en sleet dus ook nauwelijks, maar wachtte op een nieuwe bestemming, hetzij om er onroerend goed mee te betalen, hetzij om het uit te zetten als rentedragende lening. Het lijkt hetzelfde soort geld te zijn dat we in zorgvuldig samengestelde schatvondsten tegenkomen.

In een gerechtelijk dossier vinden we een bevestiging voor deze gang van zaken. Op een zomeravond in 1808 vond in Lommel een openbare verkoop van onroerend goed plaats ten huize van de burgemeester. Ter veiling bood een zekere Van Houdt het hoogste bedrag, namelijk twaalfhonderd gulden. Nadat duidelijk was geworden dat hij de hoogste bidder was, liep Van Houdt naar huis om het aankoopbedrag op te halen. Op de weg terug naar het dorp werd hij beroofd. De overvallers namen uit zijn zak een beurs met geld, waarvan zij dachten dat deze het volledige aankoopbedrag bevatte. Van Houdt had het bedrag van twaalfhonderd gulden evenwel gelijkelijk verdeeld over twee beurzen, die hij in twee verschillende zakken van zijn kleding had gedeponeed, zodat hem na de overval nog de helft van het geld resteerde.<sup>20</sup>

## ***Betalingen van winkeliers***

Betalingen aan en van middenstanders vertoonden een heel ander karakter. Niet alleen waren de transacties veel kleiner van omvang, ze kenden ook een veel grotere variëteit in gebruikte munten. Ik beperk me hier tot betalingen van kleine kooplieden aan hun leveranciers, omdat we hierover betrekkelijk veel weten. Van 170 betalingen, allemaal uit de periode 1783-1806, weten we in welke muntsoorten ze plaatsvonden.

---

25

Op basis van dit aantal ontstaat gemakkelijk de indruk, dat betalingen in muntgeld gebruikelijk waren voor winkeliers. Dit is evenwel slechts zeer ten dele het geval. In het kasboek van Dumoulin, een Maastrichtse apotheker die ook handelde in koloniale waren zoals koffie en thee, treffen we honderden betalingen aan in de vorm van wisselbrieven. Slechts een enkele maal betaalde Dumoulin een leverancier in contant geld. Blijkbaar beschikte hij over een uitgebreid netwerk in handelskringen en kon hij telkens wisselbrieven overleggen, die door zijn leveranciers werden geaccepteerd. Soms kocht hij deze wisselbrieven bij bankiers die in Maastricht actief waren, zoals Van Gulpen en Silvereijser. Het lijkt erop dat alleen de kleine kooplieden in de provincie, die geen toegang hadden tot een netwerk van kapitaalcrachtige handelaren en bankiers, hun betalingen in specie moesten verrichten.<sup>21</sup> Verreweg de meeste papieren muntvondsten stammen uit het kasboek van een koopman uit Maaseik.

Bij hun betalingen in muntgeld hielden winkeliers rekening met de muntsoorten die courant waren in de regio waar hun leveranciers woonden. Dit blijkt als we de betalingen uitsplitsen naar de regio's waarin de leveranciers woonden. Hier volgen om te beginnen veertig transacties met leveranciers in de Republiek – Eindhoven, 's-Hertogenbosch, Rotterdam, Leiden en Haarlem – uit de jaren 1788-1806.

goud	zilver	koper	Aantal munten
<b>Frankrijk</b>			
dubbele louis d'or			1
louis d'or			18
ecu (kroon)			613
rijksdaalders (= ecu's van vóór de muntverzwaring van 1725/1726?)			46
1/2 rijksdaalder			6
1/4 rijksdaalder			47
<b>Oostenrijkse Nederlanden</b>			
dukaton			8
kroon/ kronentaler			571½
muntstuk à 15 stuiver (een stuk van drie reaal?)			1
schelling à 7½ stuiver			2
schelling à 6 stuiver			597
blaumuser à 3 stuiver			6
<b>Prinsbisdom Luik</b>			
schelling à 6 st			1
<b>Republiek der Zeven Verenigde Provinciën</b>			
dukaat			54
halve rijder			3
driegulden			135
Zeeuwse rijksdaalders			341½
daalder à 30 stuiver			17
achtentwintigers (munt van 28 stuiver)			13
gulden à 20 stuiver			568
schelling à 6 stuiver			100½
sesdehalf (= oude schelling ter waarde van 5½ stuiver)			399
stuiver			5
dubbele stuiver			547
duit			4
<b>Oostenrijk</b>			
dukaat			6

**Oostenrijkse Nederlanden, Prinsbisdom Luik of Republiek  
der Zeven Verenigde Provinciën**

gestempelde schelling à 10 stuiver	3
gestempelde schelling à 6 stuiver	16

17 — Overzicht van de munten, gebruikt in 40 betalingen van winkelier Willem Aerts uit Maaseik en apotheker Dumoulin uit Maastricht aan hun leveranciers in de Republiek (Eindhoven, 's-Hertogenbosch, Rotterdam, Leiden en Haarlem) in de periode 1788-1806. Bronnen: RHCL NRA inv.nr. 1534; RHCL Familiearchief Dumoulin inv.nr. 1.

De betalingen vonden overwegend in zilvergeld plaats en slechts in beperkte mate in goudgeld. Omdat de klanten in de winkel per transactie gemiddeld slechts een bescheiden bedrag zullen hebben betaald, wekt het geen verwondering dat de winkeliers weinig goudgeld ontvingen. Bovendien stond goudgeld hoger in aanzien dan zilvergeld, zodat zowel klanten als winkeliers goudgeld zoveel mogelijk als spaargeld zullen hebben opgepot.

De betalingen aan de leveranciers in de Republiek geschieden voornamelijk met groot zilvergeld. Franse ecu's, Brabantse kronen, Zeeuwse rijksdaalders en Hollandse drieguldens en guldens vertegenwoordigden de bulk van de waarde van de transacties. De leveranciers in de Republiek werden overwegend met harde munt betaald. Opmerkelijk in dit verband is het aanzienlijke aantal grote Brabantse zilverstukken: geld dat we in de schatvondsten niet tegenkwamen (fig. 18). De betalingen van de winkeliers wijzen erop, dat dit geld wegvloede naar de Republiek.



18 — Brabantse kronenthaler uit 1767. [Geldmuseum Utrecht, inv.nr. NM-10211]

Hoewel klein zilvergeld in waarde slechts een beperkt deel van de transacties vormde, ging het niet alleen om pasmunt. Numeriek gezien waren de schellingen met een totaal van 1119 exemplaren bijna net zo talrijk als de Franse ecu's en Brabantse kronen bij elkaar. Ook de 547 dubbeltjes zouden we op voorhand niet verwachten bij betalingen aan groothandelaren. Waarschijnlijk ontmoeten we hier een typisch middenstandersprobleem: de winkelier ontving veel kleingeld, maar kon daarmee zijn leveranciers niet betalen. Hij loste dat op door zijn leveranciers te betalen met groot zilvergeld en daar bij bijna elke transactie enig klein zilvergeld aan toe te voegen. Op deze wijze werden zijn betalingen waarschijnlijk gemakkelijker geaccepteerd.

De winkeliers betaalden met geld, dat zij hoogstwaarschijnlijk zelf ontvingen van klanten. Blijkbaar beschikte een deel van deze klanten over Hollands geld. In Maastricht – dat tot 1794 onder gedeeld Hollands-Luiks gezag stond – hoeft dat weinig verbazing te wekken. In Maaseik – dat tot 1794 tot het prinsbisdom Luik behoorde – is dat evenwel verrassend. Via handel met Holland en seizoensarbeid in Holland vloeide er geld uit Holland naar de streek aan de Maas.<sup>22</sup>

Kijken we nu naar de betalingen van middenstanders aan hun leveranciers in de Zuidelijke Nederlanden.

goud	zilver	koper	Aantal munten
<b>Frankrijk</b>			
louis d'or			47
ecu (kroon)			8511
kopstuk à 12 of 12½ stuiver Luiks (= 1/10 écu?)			86
kopstuk à 6 stuiver - 1 oort Luiks (= 1/20 écu?)			8
<b>Oostenrijkse Nederlanden</b>			
dukaton			7

goud	zilver	koper	Aantal munten
			6
			659½
			1
			17
			3
			394

29

#### Prinsbisdom Luik

Luikse blaumuser à 5 stuiver Luiks	5
------------------------------------	---

#### Republiek der Zeven Verenigde Provinciën

dukaat	3
Zeeuwse rijksdaalders	24

#### Oostenrijkse Nederlanden of Prinsbisdom Luik

schelling, vnl. in 111 cahotten à 36 gulden Luiks (= 80 schellingen à 9 stuivers Luiks per cahot)	9269
oord, vnl. in 204 cahotten à 1 gulden Luiks (= 80 oortjes per cahot)	16437

Plus: 170 gulden en 14 stuivers in niet nader gespecificeerde aantallen kopstukken, schellingen en ander Frans, Brabants en Luiks geld.

19 — Overzicht van de munten, gebruikt in twee betalingen van de Nederweerder graankoopman Leendert Greijmans aan zijn leverancier in Tongerlo in 1783, en gebruikt in 105 betalingen van de Maaseiker koopman Willem Aerts aan zijn leveranciers in de Zuidelijke Nederlanden (Maastricht, Hasselt, Luik en Antwerpen) in de periode 1793-1806. Bronnen: RHCL NA inv.nr. 3415; RHCL NRA inv.nr. 1534.

Noord-Nederlands geld ontbreekt bijna volledig in deze opsomming, wat niet vreemd is. De leveranciers bewaarden hun Hollandse geld voor betalingen aan hun leveranciers in de Republiek.

Waar kopergeld bij deze winkeliers geen rol speelde bij de betaling van leveranciers in het noorden, bedeeden zij leveran-



20 — Oord uit Luik uit 1752.  
[Geldmuseum Utrecht, inv.nr. NM-11067]

ciers in de Zuidelijke Nederlanden op grote schaal met koperen oortjes. Via een moderne vorm van alchemie werd betrekkelijk waardeloos kopergeld omgesmeed tot kostbaar zilvergeld. Dat ging als volgt. Koperen oortjes werden telkens per tachtig stuks verpakt in papier en vormden zo een rolletje – cahot in de destijds gangbare term – met een vaste waarde van 1 gulden Luiks (fig. 20). Kopergeld, dat slechts een beperkte intrinsieke waarde had, kreeg zo de waarde van zilvergeld. Deze rolletjes gingen van hand tot hand en werden niet telkens uitgepakt om het aantal muntjes te tellen.<sup>23</sup>

Dat leveranciers rolletjes kopergeld accepteerden als waren ze grote zilverstukken, wijst op een tekort aan groot zilvergeld. Anders zouden zij dit kopergeld nooit hebben aangenomen.

Ook klein zilvergeld – schellingen – werd in rolletjes papier gewikkeld en op deze wijze getransformeerd tot grootzilver, of zelfs tot goud. Schellingen die in de zeventiende eeuw massaal waren aangemunt en die door veelvuldig gebruik vaak sterk afgesleten waren, werden telkens per 80 stuks in een rolletje papier gewikkeld. Een rolletje was dan 36 gulden Luiks waard, meer dan een lous d'or of een andere gangbare gouden munt (fig. 21).<sup>24</sup>

Hoe gebruikelijk het was om klein zilvergeld te verpakken in knappers, lezen we ook in andere archivalia. Tijdens een rechtszitting in Maastricht op 22 januari 1810 werd een getuige gevraagd, of hij zijn geld had ontvangen in een papieren rolletje of als losse munten.<sup>25</sup> Blijkbaar was het al een normale gang van zaken geworden om kleingeld in een rolletje te verpakken tot groot geld.

In het kasboek van de Maaseiker koopman vinden we ook een andere aanwijzing voor het tekort aan groot zilvergeld: de waarde van grote zilveren muntstukken nam in de loop van de

16 *Piles de 20 Escalins de Brabant.*

PILES, ( *ci-devant livres de gros* ), composées de pièces de 5 Plaquettes, Quarts et Huitièmes de Couronnes de France, doubles Escalins de Brabant et de Liège, Huitièmes de Ducatons nommés Pièces de neuf sols moins un liard, calculés à raison de 20 Escalins pour 12 Francs.

Piles de 20 Escal. de Bra.	Monnaie de France. francs.	Nouveaux florins des Pays-Bas.		Argent courant de Brabant.
		florins.	cents	100. mes flor. sols. den. de d.
1	12	5,	67	6-12-3, 60
2	24	11,	34	13-4-7, 20
3	36	17,	01	19-16-10, 80
4	48	22,	68	26-9-2, 40
5	60	28,	35	33-1-6, 00
6	72	34,	02	39-13-9, 60
7	84	39,	69	46-6-1, 20
8	96	45,	36	52-18-4, 80
9	108	51,	03	59-10-8, 40
10	120	56,	70	66-3-0, 00
11	132	62,	37	72-15-3, 60
12	144	68,	04	79-7-7, 20
13	156	73,	71	85-19-10, 80
14	168	79,	38	92-12-2, 40
15	180	85,	05	99-4-6, 00
16	192	90,	72	105-16-9, 60
17	204	96,	39	112-9-1, 20
18	216	102,	06	119-1-4, 80
19	228	107,	73	125-13-8, 40
20	240	113,	40	132-6-0, 00
21	252	119,	07	138-18-3, 60
22	264	124,	74	145-10-7, 20
23	276	130,	41	152-2-10, 80
24	288	136,	08	158-15-2, 40
25	300	141,	75	165-7-6, 00

21 — Uit deze omreken tabel uit 1809 blijkt, dat er stapels ('piles') klein zilvergeld in omloop waren, die ieder de waarde vertegenwoordigden van 20 Brabantse schellingen, wat van oudsher gelijkstond aan 12 livres, en inmiddels aan 12 franc. Een veelheid aan muntsoorten kwam in aanmerking om zo'n 'pile' te vormen. Pagina uit *Le grand tarif décimal ou évaluations d'anciennes pièces de monnaie en argent courant de Brabant, et en monnaie décimale...* (Bruxelles 1809). [Geldmuseum Utrecht, sign. 10D16]

jaren 1790 toe. Waar de Franse ecu aanvankelijk 97½ stuiver Luiks waard was, werd hij allengs 100 stuiver waard, daarna 115 stuiver en rond 1800 zelfs 118 stuiver.<sup>26</sup> Blijkbaar hield het aanbod van deze munt geen gelijke tred met de vraag ernaar: het muntgeld werd schaars. De reden daarvan zou wel eens kunnen liggen in het feit, dat veel groot zilvergeld aan de circulatie was onttrokken, omdat het in de roerige jaren 1790 als schatvondst in de grond was gedeponerd!

Andersom kunnen we de waardevermeerdering van de Franse ecu en ander groot zilvergeld voor een deel opvatten als een compensatie voor het feit dat schellingen en oortjes werden aangeboden als betrof het groot zilvergeld. De Franse ecu kreeg dan een bonus, omdat ze meer in trek was dan vijf rolletjes met koperen oorden, die nominaal evenveel waard waren.

Wanneer we bekijken met welk geld de Maaseiker winkelier zijn leveranciers in Duitse gewesten betaalde, dan ontstaat een beeld dat min of meer vergelijkbaar is met de betalingen aan leveranciers in de Zuidelijke Nederlanden. Wederom vormden Franse ecu's de standaardmunt in het betalingsverkeer, maar vanwege een gebrek aan dergelijk muntgeld fungeerden in papieren rolletjes verpakte munten van koper of biljoen (laagwaardig zilver) als surrogaat zilvergeld. Dit laagwaardige geld stamde nu evenwel niet uit de Zuidelijke Nederlanden maar uit de rijksstad Aken en het hertogdom Gulik. Deze papieren muntvondsten sluiten mooi aan bij de schatvondsten van Sittard en Gelinden, waarbij Akense XII-heller stukken eveneens ruim waren vertegenwoordigd (fig. 22).<sup>27</sup>



22 — Munt van 12 heller van Aken, geslagen in 1765. [Geldmuseum Utrecht, inv.nr. BM-o8o68]

### Frankrijk

louis d'or	1
pistoool (= louis d'or van vóór de muntverzwaring van 1725/1726)	4
ecu (kroon)	424½

### Oostenrijkse Nederlanden

blaumuser	3
-----------	---

### Aken

XII Heller (verdeeld over 129 cahotten van ieder 40 XII-Heller stukken)	5.160
-------------------------------------------------------------------------	-------

### Hertogdom Gulik-Berg

cassemander of kassemanneke (à 3 stuiver), in cahotten van meest 40 stuks	728
---------------------------------------------------------------------------	-----

### Pruisen

taler	15
-------	----

### Duitse Rijk

conventionstaler	2
------------------	---

### Oostenrijk

dukaat	1
--------	---

### ?

toutjens à 5 gulden Luiks (waarschijnlijk papieren puntzakjes met zilveren muntjes van verschillende waarde)	4
kopstuk à 16½ stuiver Luiks (= ?)	11
kopstuk à 14½ stuiver Luiks (= ?)	7½

Plus: voor 321 gulden en 12 stuiver Luiks aan niet-gespecificeerde aantallen cassemanders en andere kleingeld, voor het merendeel in cahotten.

23 — Overzicht van de munten, gebruikt in 23 betalingen van de Maaseiker koopman Willem Aerts – en, na zijn overlijden, zijn weduwe – aan leveranciers in Duitse gewesten (Düsseldorf, Elberfeld, Heinsberg, Kaldenkirchen en Sittard) in de periode 1793-1808. Bron: RHCL NRA inv.nr. 1534.

## Diefstal van muntgeld

Met leningen met een hypothecaire garantie en betalingen van winkeliers aan hun leveranciers bevinden we ons in milieus van gegoede boeren, ambachtslui, winkeliers en enkele leden van de hogere burgerij. Wat dat betreft biedt een volgende serie van papieren muntvondsten een inkijkje in de muntcirculatie onder een bredere groep van de bevolking. Slachtoffers van diefstal waren namelijk in brede kring te vinden: ook dagloners, herders, knechten en dienstboden werden bestolen. Tot nu toe heb ik gegevens verzameld van 56 diefstallen in de beide Limburgen in de periode 1799-1821, waarbij het muntgeld min of meer volledig werd gespecificeerd.

	goud	zilver	koper	Aantal munten
<b>Frankrijk</b>				
dubbele louis d'or				30
louis d'or				128
1/2 louis d'or				5
dubbele napoléon d'or (à 40 franc)				5
napoléon d'or (à 20 franc)				21
ecu (kroon)				394
kopstuk à 12½ stuiver Luiks (= 1/10 ecu?)				3
5 franc				873
2 franc				1
1 franc				59
carmagnole (2 stuiver)				48
vervalste carmagnole (2 stuiver)				20
<b>Oostenrijkse Nederlanden</b>				
kroon/ kronentaler				27
1/2 kroon/ kronentaler				3
1/4 kroon/ kronentaler				4
muntstuk ter waarde van 17 stuiver Brabants (= ¼ ducaton?)				1
plaket (munt van 2½ stuiver of 14 oord)				5
<b>Prinsbisdom Luik</b>				
plaket (munt van 3½ stuiver)				1

goud

zilver

koper

Aantal munten

**Republiek der Zeven Verenigde Provinciën**

dukaat	1
driegulden	4
Zeeuwse rijksdaalder	44
gulden	27
1/2 gulden	3
duit	7

**Hertogdom Kleef, hertogdom Gulik, Aartsbisdom Keulen of Rijksstad Aken**

3 stuiver	51
1 stüber	8

**Hertogdom Gulik**

Fetmenke (munt van 2 stuiver)	20
-------------------------------	----

**Koninkrijk Italië**

5 lire	1
--------	---

**Duitse Rijk**

conventionstaler	2
muntstuk ter waarde van 18 stuiver Hollands (= ½ thaler ?)	1

**Pruisen**

pistool	22
2 stuiver	16

**Saksen-Coburg**

20 kreuzer	2
------------	---

**Frankrijk en/of Oostenrijkse Nederlanden**

kroon (ecu of kronentaler)	70
----------------------------	----

**Prinsbisdom Luik en/of Oostenrijkse Nederlanden en/of Republiek der Zeven Verenigde Provinciën**

schelling	47
-----------	----

**Prinsbisdom Luik en/of Oostenrijkse Nederlanden**

oord (waarvan 7360 in 92 knappers van 80 oortjes)	8896
---------------------------------------------------	------

Plus: voor een waarde van ruim 948 Luikse gulden aan niet-gespecificeerd zilvergeld

24 — Overzicht van munten die werden ontvreemd bij 56 diefstallen in de beide Limburgen in de periode 1799-1821. Bronnen: RHCL Provinciaal Archief inv.nr. 239; RHCL NRA inv.nrs. 210, 211, 218, 222, 237, 239, 246, 249, 287, 310, 312, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 894, 895, 896, 899, 900, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 1619, 1634, 1649, 1651, 1652, 1662, 1951, 1993, 1996, 1997.

Ondanks de verscheidenheid aan munten blijkt er de facto een Franse muntstandaard te hebben bestaan, zoals we ook al zagen in de voorgaande tabellen. Het feit dat deze regio ongeveer twintig jaar lang deel uitmaakte van Frankrijk, heeft de dominantie van Franse munten uiteraard versterkt. Wel werd de Franse standaard gecompliceerder, doordat de Franse republiek – en Napoleons keizerrijk op nog veel grotere schaal – de Franse franc introduceerde als nieuwe munt, die zowel de oude munten als de oude rekeneenheid – de livre – moest vervangen.<sup>28</sup> Het was de bedoeling van Napoleon om een monetaire eenheid aan te brengen in zijn rijk en de oude Franse munten – die de livre als rekenkundige basis hadden – geheel te vervangen, maar bij zijn vertrek als keizer was hij pas halverwege dat proces.

Verder springt wederom het kopergeld in het oog, dat verpakt in papieren rolletjes dienst deed als zilvergeld. Kopergeld werd met name gestolen in de horeca. Bij een kroegbazin in Maastricht werd op vastenavond 1808 bijvoorbeeld een bierpul boordevol kopergeld gestolen. Het ging om ongeveer 1440 oortjes, die zij eerder op de dag had ontvangen.<sup>29</sup> De horeca vormde een sector die veel last had van een gebrek aan zilvergeld. Voor kleine betalingen zoals die in taveernes plaatsvonden, gebruikte de bevolking bij voorkeur kopergeld. De bezoekers van kroegen hadden hun zakken soms letterlijk vol kopergeld. Veel mensen namen geld namelijk niet in een beurs mee, maar los in de zak van broek of vest. Het verklaart mede waarom mensen in kroegen – en op andere plaatsen – gemakkelijk een oortje verloren. De achtjarige dochter van een echtpaar dat een taverne hield in Gelieren, een gehucht in Genk, profiteerde hiervan. Zij liep met een lamp rond in de gelagkamer om het kopergeld op te rapen dat uit de broekzakken van de klanten was gevallen.<sup>30</sup>

Kroeghouders konden hun leveranciers evenwel niet betalen met al dat kopergeld – tenzij ze dat verpakten als ware het zilvergeld. Bij een diefstal bij een Maastrichtse brouwer in 1809 werden dan ook 90 cahotten à 80 oorden gestolen: waarschijnlijk geld waarmee zijn afnemers hem hadden betaald.<sup>31</sup>

Veel gelegenhedsdieven – vaak te vinden onder het huisperso-

neel – ontvreemdden slechts kleine bedragen, in de hoop dat de diefstal onopgemerkt zou blijven en daarmee niet vervolgd zou worden. Omdat groot zilvergeld zich meestal los in een buidel bevond, zonder dat het exacte aantal muntstukken bekend was, merkten eigenaren inderdaad vaak niet meteen dat ze waren bestolen.<sup>32</sup> Pas nadat zij bange vermoedens kregen, telden zij hun geld na en verpaktten het in papieren rolletjes, of plaatsten het in stapeltjes van ieder een vast aantal munten, zodat ze een volgende diefstal gemakkelijk konden constateren.<sup>33</sup>

Alleen de beroepscriminelen waren rücksichtslos en namen alle geld mee. Daarom prefereerden ze soms een roofoverval boven een diefstal. Bij een roofoverval konden ze de eigenaren door marteling en bedreiging zover krijgen, dat ze de bewaarplaatsen van al hun rijkdommen prijsgaven. Bij een diefstal zouden ze anders grote moeite hebben om de diverse bergplaatsen van geld te vinden. Juist het ontbreken van banken waar men het geld veilig in deposito kon geven, maakte de bevolking creatief in het zoeken naar plekken in huis om het geld te verstoppert.

### ***Muntgeld in nalatenschappen***

Ten slotte bekijken we hier het muntgeld uit tien nalatenschappen uit periode 1804-1831.

goud	zilver	koper	Aantal munten
<b>Frankrijk</b>			
dubbele louis d'or			52
louis d'or			48
dubbele napoléon d'or (à 40 franc)			10
napoléon d'or (à 20 franc)			12
ecu (kroon)			389
1/2 ecu (kroon)			16
1/10 ecu (kroon)			1
5 franc			98
1 franc			2

**Oostenrijkse Nederlanden**

dukaat	1
Brabantse soeverein	4
1/2 Brabantse soeverein	1
Spaanse soeverein	1
1/2 Spaanse soeverein	1
dubbele dukaton	1
dukaton	1
kroon/ kronentaler	92
1/2 kroon/ kronentaler	11
1/4 kroon/ kronentaler	17
schelling	12

**Prinsbisdom Luik**

dukaton	1
---------	---

**Republiek der Zeven Verenigde Provinciën**

dubbele dukaat	2
dukaat	16
rijder	1
1/2 rijder	2
driegulden	5
Zeeuwse rijksdaalder	4
28-er (munt ter waarde van 28 stuivers)	1
sestenhalf (oude schelling ter waarde van 5½ stuiver)	9
dubbeltje	1

**Verenigd Koninkrijk der Nederlanden**

3 gulden	1
gulden	50
cent	7
1/2 cent	1

**Hertogdom Kleef**

stuiver	12
---------	----

### Hongarije

dukaat	1
--------	---

### Pruisen

taler	30
-------	----

1/24 taler	6
------------	---

### Beieren

taler	1
-------	---

### Prinsbisdom Luik en/of Oostenrijkse Nederlanden

plaket (munt ter waarde van 14 oord of 3½ stuiver)	1
----------------------------------------------------	---

25 — Overzicht van munten die werden aangetroffen in 10 nalatenschappen in de regio rond Weert in de periode 1804-1831. Bronnen: GAW NA inv.nr. 4548; RHCL NRA inv. nrs. 2255, 2422, 2427, 2428, 2430, 2431, 2432; RHCL Archief van de familie Bounam de Ryckholt, inv.nr. 180.

Hoewel de diversiteit aan munten groot is, zit er een zekere logica in. In vergelijking met andere soorten transacties valt de afwezigheid van kopergeld en klein zilvergeld op, terwijl gouden munten sterk zijn vertegenwoordigd en meer dan de helft van de totale waarde van het muntgeld uitmaken. Het is evident dat men goudgeld opzij legde als spaargeld, en dat men er de voorkeur aan gaf om dagelijkse transacties te betalen met klein zilvergeld en kopergeld.

### *Theses van Spufford, Lucassen en Kuroda*

Nu we een beeld hebben van het muntgeld dat werd gebruikt in diverse soorten transacties, zijn we in staat om enkele hypothesen te toetsen over het geldverkeer. In de eerste plaats is er de intrigerende these van Spufford, dat kooplieden muntgeld het liefst links lieten liggen, althans in continentaal Europa ten westen van de lijn Koningsbergen-Triëst. Al in de dertiende eeuw ontwikkelden zij systemen om betalingen te regelen via wisselbrieven en een girostelsel. De waarde van de goederen die zij verhandelden was zo groot, dat betalingen met muntgeld te omslachtig, kostbaar en risicovol waren.<sup>34</sup>

Spufford concentreerde zich op de groothandel in de centra van het handelskapitalisme in de late middeleeuwen, zoals Florence, Venetië en Brugge. Heeft zijn these ook zeggingskracht voor een overwegend agrarisch gebied in de late achttiende en vroege negentiende eeuw? Gebruikten kooplieden in deze streek muntgeld voor hun betalingen of schuwden zij dergelijke transacties in specie? De boekhouding van de Maaseiker winkelier met zijn vele kasbetalingen zet ons hier op een verkeerd spoor. We zagen al dat uit de boekhouding van zijn collega uit Maastricht een heel ander beeld oprijst. Deze apotheker annex kruidenier betaalde zijn leveranciers bijna uitsluitend met wisselbrieven. Ook uit andere boekhoudingen komt naar voren, dat betalingen aan de groothandel bij voorkeur plaatsvonden via wisselbrieven. Betalingen in harde specie waren eerder uitzondering dan regel. Alleen detaillisten in kleine plaatsen, die geen toegang hadden tot een netwerk van bankiers en groothandelaren in de grote handelssteden, betaalden hun leveranciers met contant geld.

De these van Lucassen sluit aan bij die van Spufford. Als de groothandel niet de motor is die muntgeld doet stromen, wat is dan wel de bron van de muntcirculatie? Loonarbeid, is het antwoord van Lucassen. De noodzaak om arbeiders met muntgeld te betalen, dwingt werkgevers om geld in kas te hebben. Omgekeerd geven de werklieden het geld weer uit aan huur, kleding, voeding en drank, waardoor het geld uiteindelijk weer in de kassen van leveranciers belandt (fig. 26).

Lucassen wijst in dit verband op de denominaties van het muntgeld. Voor zover muntgeld nodig was voor de internationale handel – namelijk met regio's die niet waren aangesloten op het Europese netwerk van bankiers, zoals het verre Oosten – werd dat geld aangemunt in goudstukken of grote zilverstukken. De Hollandse dukaten en de Oostenrijkse Maria- of madonnatalers zijn hiervan bekende voorbeelden. Voor loonbetalingen waren dergelijke stukken niet bruikbaar, omdat ze ieder meer dan een weekloon vertegenwoordigden. Arbeiders werden in de regel per week uitbetaald, naargelang het aantal dagen dat ze hadden gewerkt en naargelang het dag- of stukloon dat met hen



De Meisjes kuisen in Amsterdams.



Gaat na de hellekeet om een Dienst.



Lysje woort in der Dienst gelykt.



De Jufvrouw ordincert haer het werk.



Lysje zal de Pot klaar maken.



Ziet of het Eeten al Gaar is.



Pysje de Kamerier verzet haer Muis.



Geetje zal het Bed gaan maaken.



Geesje geeft het Kind aan de Jufvrouw.



Leentje gaat om een Bloedschap.



Kroetje gaat met het Kind Wandelen.



Grietje moet nat Schuuren.



nise gooit de Taafel om ver.



De Jufvrouw bekyft haer.



Zy wil ha



Marytje Schijnt de Flaas, moet nog vryen.



Zy gaat Glasen waschen.



Tryntje zecht Ruste want wil Verhuizen.



Noemt haer Goed en gaat heen.



Is wat



De Jufvrouw heekt al een ander.



Keeetje gaat droeg Schuuren.



Grietje schiept de Aa op.



Zantje Schroopt de Vloer.



Hanne Kookt de Pot.



Truultje gaat Spinnen.



Breect het Spinnen wiel.



Krygt Slaagen van haer Moeder.



Truultje woord overgebracht.



Zy woord vooroord voor de Heeren.



Wardt vry Gelyken.



Gerritje ontbengt haer Huur.



Gaat uit haer Dienst.



Annastje word Gevryd.



Gaat Wandelen met haer Bemelede.



Wordt leidde Gevrouwe.



Zy kousen de Bruidloft.



De Bruid en Bruidsgon gaan na Bed.



Annastje leid in de Krasen.



't Kind word Gedoopt.



26 - detail

Te DEVENTER, Gedrukt by J. H. DE LANGE, Boekdrukker en Verkooper aan den Brink

26 — De uitbetaling van lonen is zelden visueel vastgelegd. Een uitzondering hierop vormt de centsprent 'Het dagelyks werk der dienst-meisjes', waarop onder andere de betaling van een dienstmeid is afgebeeld. Detail van een prent, uitgegeven door J.H. de Lange, vermoedelijk in 1787 te Deventer. [Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek Deventer, sign. Volksprenten 42]

was overeengekomen. Al deze verschillen in weeklonen konden niet worden uitgedrukt in grote denominaties. Loonarbeid zal er derhalve vroeger of later toe leiden, dat er veel geld in kleine denominaties in omloop komt.<sup>35</sup> Er kan evenwel een spanning ontstaan tussen de vraag naar kleingeld ten behoeve van loonbetaling en het aanbod van kleingeld.<sup>36</sup> In Engeland deed deze situatie zich in de late achttiende eeuw voor, toen het gebrek aan kleingeld zelfs een knelpunt vormde in het beginnende proces van industrialisering.<sup>37</sup>

In de Limburgen liep het natuurlijk niet zo'n vaart met de industrialisatie. Toch moeten we niet onderschatten, in hoeverre de bevolking afhankelijk was van loonarbeid. Niet alleen arbeiders in 'moderne' takken van nijverheid zoals de steenkoolwinning bij Rolduc<sup>38</sup> of de textielfabricage in Vaals werden wekelijks uitbetaald.<sup>39</sup> Hetzelfde gold bijvoorbeeld voor schoenmakersknechten in Maastricht.<sup>40</sup> Ook het feit dat niet alleen in de nijverheid maar ook in de landbouw en bij huishoudelijke arbeid de gewerkte arbeidstijd stipt werd bijgehouden, wijst erop dat het loon per dagdeel of zelfs uur werd berekend.<sup>41</sup>

De gegevens over de muntomloop in de Limburgen vormen een voorzichtige bevestiging van de these van Lucassen. Er was een tekort aan klein zilvergeld, waardoor op grote schaal schellingen uit de zeventiende eeuw in circulatie bleven, ook al was de beeltenis daarvan vaak volledig afgesleten. Bij gebrek aan klein zilvergeld bediende men zich daarnaast massaal van pasmunten van inferieure kwaliteit, zoals de Luikse oordjes, de Akense XII-heller stukken en de kassemannekes uit Gulik. Hoewel harde aanwijzingen nog ontbreken, kan het bijna niet anders, of dit geld speelde een aanzienlijke rol bij de betaling van loonarbeid.<sup>42</sup>

Dit biedt tevens de mogelijkheid om de these van Lucassen te amenderen. Lucassen sluit grootschalig gebruik van pasmunt voor loonbetalingen uit vanwege het ongemak voor alle betrokken partijen. Hij vergeet daarbij echter dat het ongemak althans ten dele kon worden opgelost door het gebruik van cahotten. Voor China vermeldt hij wel het aaneenrijgen van cash-munten, maar het cahotten-principe werkt in wezen eender.

De veronderstelling dat muntsoorten ieder hun specifieke gebruiksfunctie hebben, zoals loonbetaling, heeft des te meer kracht, nu we weten dat de beter gesitueerde bevolking waardevolle munten bewaarde voor andersoortige transacties. Het goudgeld en grote zilvergeld bleef in de knip en kwam daar pas uit wanneer er onroerend goed werd aangeschaft of een hypothecaire lening werd verstrekt. Of het bleef voorgoed in een linnen buidel zitten en werd na het overlijden door de notaris geteld ten behoeve van de erfgenamen. Uit een categorie transacties waaraan ik deze lezing nog geen aandacht heb besteed, blijkt hetzelfde. Omdat de overheid betaling in groot zilvergeld eiste, legde menigeen dat soort geld apart om er dat type verplichtingen mee te voldoen, zoals de afdracht van belastingen.<sup>43</sup>

Deze tweedeling tussen grootgeld en kleingeld, die een eigen bestemming hadden, zien we in alle lagen van de bevolking terug. Als voorbeeld moge Jeanne Gielen dienen, een 56-jarige ongehuwde dagloonster uit Panningen, aan de rand van de Peel.<sup>44</sup> Zij bewoonde een eenkamerwoning, met één deur en één raam op het oosten en een klein raampje op het zuiden. Haar linnengoed, kleren en andere bezittingen bevonden zich in twee kisten. Uit de ene kist werd in 1816 kleingeld ontvreemd, uit de andere kist een stuk van 5 franc, een halve Franse ecu en een kwart Brabantse kronentaler.<sup>45</sup> Alleen lieden die helemaal aan de onderkant van de samenleving bivakkeerden, beschikten niet over spaargeld.<sup>46</sup>

Naast de these van Spufford dat muntgeld onbelangrijk is voor de groothandel, en de these van Lucassen dat loonarbeid de motor is van de muntcirculatie, is er een derde belangrijke these over de muntcirculatie. Kuroda plaatst vraagtekens bij de aloude economische wet, dat de hoeveelheid geld die beschikbaar is, bestaat uit de massa van het geld maal de omloopsnelheid. Op basis van historisch onderzoek stelt Kuroda dat geld geen homogene massa is, maar dat er verschillende soorten geld bestaan die ieder in eigen circuits circuleren en die ieder een eigen omloopsnelheid hebben.<sup>47</sup>

Het onderzoek naar de muntcirculatie in Limburg bevestigt dit niet alleen in algemene zin, maar geeft er ook een specifieke

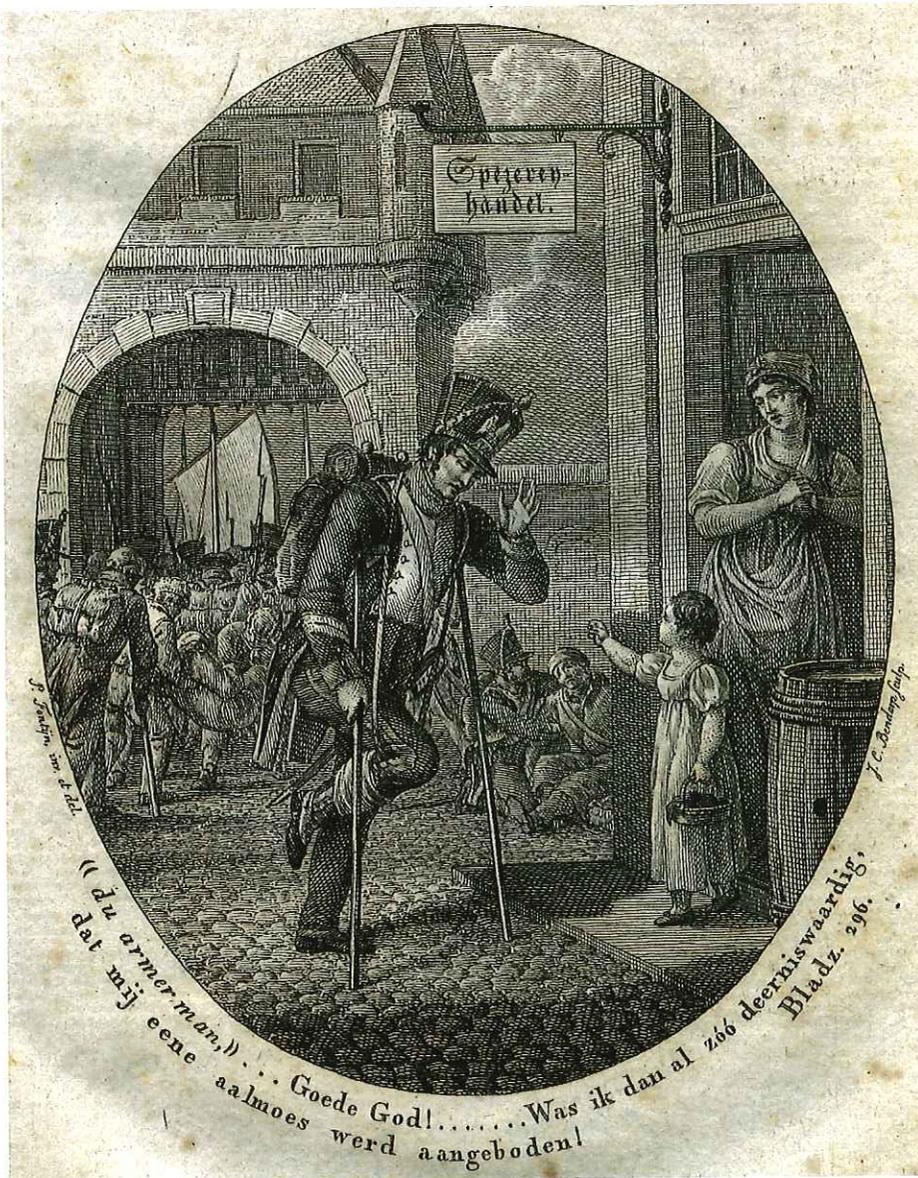
invulling aan. In de eerste plaats waren er duidelijke geografische zones, waarin het ene soort geld wel circuleerde en het andere niet. Kopergeld uit de Zuidelijke Nederlanden werd in de Noordelijke Nederlanden bijvoorbeeld nauwelijks geaccepteerd. In vergelijking met hun collega's in de Zuidelijke Nederlanden en het Rijnland, namen Hollandse kooplieden alleen genoeg met betrekkelijk hoogwaardig muntgeld. We zagen dit al bij betalingen van winkeliers aan hun leveranciers in Holland, maar we komen het ook elders tegen. In Weert liepen in januari 1816 twee joodse bedelaars uit Amsterdam rond, 'voorzien met een sackxken duyten en halve stuyvers, en waer de selve mede rond gelopen hebben hier in de stad om uyt te wisselen tegen Hollandse munt' (fig. 27).<sup>48</sup> Ook de inwisselbaarheid van geld uit Pruisen en andere Duitse gewesten was vaak beperkt.<sup>49</sup>

Daarnaast constateerden we al, dat er aparte circuits bestonden voor diverse soorten transacties. De bevolking gebruikte kleingeld voor dagelijkse betalingen en legde grootgeld zoveel mogelijk opzij als spaargeld of om belastingen mee te betalen. Ook het geld dat werd gebruikt voor het verstrekken van hypothecaire leningen en het aanschaffen van onroerend goed, kwam nauwelijks in omloop voor andere doeleinden.

Hoe interessant de theses van Spufford, Lucassen en Kuroda ook zijn, een ander aspect van de muntcirculatie boeit mij het meest. In de inleiding van zijn standaardwerk over het geld tijdens de Franse Revolutie wijst Crouzet erop, hoe weinig wij weten van de dagelijkse geschiedenis van het geld. In dit verband spreekt hij van 'een ondergrondse geschiedenis van het geld', waarmee hij met name doelt op de manier waarop geld werd beleefd.<sup>50</sup> Hoewel we hierover inderdaad heel weinig weten, lichten archiefvondsten een tipje van de sluier op.

Aan het begin van deze lezing sprak ik mijn verbazing uit over de monetaire chaos die er in de beide Limburgen heerste in de late achttiende en vroege negentiende eeuw. Hoe werd de bevolking deze chaos de baas?

Om te beginnen nam men de tijd voor een transactie. De koper telde het geld eerst uit, waarna de verkoper de geldstukken meer dan één keer natelde.<sup>51</sup> Om de waarde van de verschillende



(( du armer man, )) . . . Goede God! . . . . . Was ik dan al zóó deerniswaardig.  
 dat mij eene aalmoes werd aangeboden! Bladz. 296.

27 — Gravure van een meisje dat in 1813 een aalmoes – een kruiser – geeft aan een gewonde Hollandse soldaat, die diende in het leger van Napoleon. Deze gravure staat op de titelpagina van het boek: Adrianus van Altena, *De Hollander onder de Fransche cohorten, of Mijne lotgevallen als conscrit* (Dordrecht 1827). [Universiteitsbibliotheek Leiden, sign. 1235 C 3]

*Oeffeninge der Spesie in Gelde*

15 dukaten of dukalotten 9 Gul  
 15 brabantse Kroone de kroon 4 Gul. 33 St. 2. cort  
 95 oude schellinge de schelling 1 Stuyver

Nu is de vraag hoe veel halve Kostukken zyn dat  
 15 duk  
 9 Gulden in 1 ducat  
 155  
 80  
 10800 *Oeffens van de Dukalotten*

<i>Gulden</i>	<i>Stuyvers</i>	<i>correns</i>	
4	33	2	95
20			36
93			570
4			285
374			3420
15			10800
1122			4862
374			19082 <i>Generaal Oeffens</i>
4862			768 <i>Costukken</i>
19082			25
175			763
158			25
158			3815
82			520
75			19082

0/5  
0/0

28 — Pagina uit het schrift dat Theodorus Claessens uit Vucht (Belgisch-Limburg) in de jaren 1789-1792 volschreef met oefensommen om de waarde van munten te berekenen. [particuliere collectie Hasselt]

soorten muntgeld op te tellen, maakten kooplieden berekeningen op de tafel met behulp van krijt.<sup>52</sup> Door studie hadden ze zich in deze berekeningen bekwaamd (fig. 28). Verder beschikte de bevolking – mede dankzij gebruiksdrukwerk (fig. 29) – over een opmerkelijke vertrouwdheid met munten, hun fysieke verschijningsvormen en de benamingen daarvoor. Munten waren nog geen inwisselbare entiteiten, maar waren individuele stukken, die ieder een bepaalde kwaliteit hadden. Een brouwer uit Maastricht wist bijvoorbeeld te vertellen dat de drie Franse

# LE GRAND TARIF DÉCIMAL.

ESPÈCES D'OR ET D'ARGENT,  
*Réduites en argent courant de Brabant,  
et en monnaie de France.*



DOUBLES SOUVERAINS,  
*Pesant 7 esterlins et 8 as.*

N <sup>o</sup> .	Arg. courant de Brab.			Monnaie décimale.		
	florins.	sols.	deniers.	francs.	cent.	<sup>100.000</sup> de ct.
$\frac{1}{2}$	9	6	4 $\frac{1}{2}$	16,	90,	47
1	18	12	9	33,	80,	95
2	37	5	6	67,	61,	90
3	55	18	3	101,	42,	85
4	74	11	0	135,	23,	80
5	93	3	9	169,	04,	75

I ..

29 — Onder andere via gebruiksdrukwerk raakte de bevolking vertrouwd met de verschijningsvorm en waarde van de diverse soorten munten. Afbeeldingen van de gouden dubbele Brabantse soeverein, uit *Le grand tarif décimal ou évaluations d'anciennes pièces de monnaie en argent courant de Brabant, et en monnaie décimale...* (Bruxelles 1809). [Geldmuseum Utrecht, sign. 10D16]



30 — Muntgewichtdoos, in 1766 gemaakt door F. de Batist te Antwerpen [Geldmuseum Utrecht, inv.nr. NV-03375], met op de balans een Franse gouden louis uit 1733: een *louis d'or aux lunettes* ofwel *vertugadin*. [Geldmuseum Utrecht, coll. DNB]

ecu's die bij hem waren gestolen te licht waren, terwijl de louis d'or die was ontvreemd nog stempelglans had.<sup>53</sup>

Zelfs een gewone boer kende de verschillen tussen diverse exemplaren van de louis d'or. In het kasboek van een boer uit Jabeek lezen we de correcte benaming voor een gouden muntstuk dat hij ontving als betaling voor de pacht: een *vertugadin*. Numismaten beschrijven dit type tegenwoordig als 'louis d'or aux lunettes'. De boer aanvaardde gouden munten bovendien

voorwaardelijk, of, zoals hij in zijn kasboek schreef: 'is het saecken dat de selve sal gewichtigh bevonden worden.'<sup>54</sup> Het gewicht van gouden munten liet hij controleren bij iemand, die beschikte over een geschikte weegschaal. Juist vanwege de monetaire chaos zullen allerlei lieden hun diensten hebben aangeboden om het geldverkeer te vergemakkelijken (fig. 30).

Verdiensten vonden deze tussenpersonen in de bandbreedte van de waarde van muntstukken. Bij transacties was er altijd een marge waarmee een slim persoon zijn voordeel kon doen.<sup>55</sup> De rentmeester van een kasteel te Linne kocht in 1802 bijvoorbeeld Franse kronen aan om er de rente op een kapitaal mee te betalen. Hij kocht de kronen voor elf schelling per stuk, maar bij de afrekening van de rentebetaling telden ze voor elf schelling en vijf stuiver. Een jaar later boekte hij ook een aardige koerswinst, toen hij de wijnleverancier betaalde in Franse kronen. 'Diese croonen seyndt ontfangen aen elf schillingen en vijf stuijver en uijtgegeven aen elf schilling en acht stuyver – bereke[n] seij[n] geluk', noteerde de rentmeester toepasselijk.<sup>56</sup> Oplichters maakten op hun beurt handig gebruik van de wens om munten voordelig en zo mogelijk met winst te wisselen.<sup>57</sup> Het toont eens te meer aan, dat geld niet vanzelfsprekend rolde.

Dit soort archiefonderzoek naar de rol van het geld staat nog in de kinderschoenen. In ieder geval hoop ik te hebben aangetoond, dat deze vorm van kruisbestuiving tussen numismatiek en sociaal-economische geschiedenis vruchtbaar is en verrassende resultaten oplevert. Schatvondsten en papieren muntvondsten vullen elkaar aan. De schatvondsten met Akense XII-heller stukken bevestigden bijvoorbeeld de voorlopige identificatie van cahotten Aker munten als rolletjes XII-hellerstukken. Andersom vullen papieren muntvondsten een belangrijke leemte voor periodes waarin schatvondsten ontbreken. Papieren muntvondsten leveren vooral ook nieuwe mogelijkheden op om schatvondsten te interpreteren als weerspiegeling van specifieke soorten geldhandelingen.

Door naast schatvondsten ook papieren muntvondsten systematisch te onderzoeken, zijn we veel beter dan tot nu toe mogelijk

was in staat om totale geldstromen te reconstrueren, inclusief hun verschillende richtingen en snelheden. De bronnen die vanouds tot onze beschikking stonden – schatvondsten, tarieflijsten, productieaantallen van muntateliers, koopmanshandboeken, correspondentie over monetaire aangelegenheden – stonden onvoldoende toe om de diverse circuits te onderscheiden waarin het geld stroomde. Papieren muntvondsten bieden een concreet en gedetailleerd zicht op de feitelijke handelingen die met muntgeld werden uitgevoerd. Met name de verhouding tussen muntproductie binnen en buiten een bepaald gebied – en in de beide Limburgen was er in de periode 1770-1839 geen enkel munthuis meer actief – en de circulatie binnen dat gebied zijn hierdoor te traceren: op welke manier vloeiende welk soort muntgeld een gebied binnen, in welk circuit bleef dat geld daar circuleren, of op welke manier verdween dat geld weer naar een andere regio?

De voordracht van vandaag bevat slechts de eerste oogst van een proefakker. Verder bronnenonderzoek zou nieuwe vruchten kunnen opleveren, zodat we ook volwaardige tabellen kunnen opstellen over categorieën financiële transacties, die nu niet aan bod zijn gekomen. Als het bronnenonderzoek voor deze eerste casus min of meer is voltooid, kunnen we ons wagen aan een reconstructie van de muntcirculatie zoals hierboven aangegeven, inclusief de diverse circuits waarbinnen de verschillende muntsoorten rouleerden en de omloopsnelheid ervan.

Een belangrijke vervolgvraag zal zijn, hoe representatief de bevindingen in de beide Limburgen zijn voor delen van continentaal Europa, die een min of meer gelijkaardige agrarische economie kenden. In eerste instantie ligt een vergelijking voor de hand met de rest van de Zuidelijke Nederlanden, met het Rijnland en met het oostelijke deel van de Republiek. In een later stadium zullen we casus in andere delen van Europa in het onderzoeksproject betrekken.

Een dergelijke studie zal een broodnodige correctie vormen op het monetaire onderzoek, dat tot nu toe eenzijdig georiënteerd is geweest op enerzijds één soort bron – de schatvondsten

– en anderzijds op één soort regio – de centra van het handelskapitalisme. Of zo'n onderzoeksprogramma echt gerealiseerd zal worden, hangt natuurlijk af van de beschikbaarheid van – hoe kan het anders – geld.

GAW = Gemeentearchief Weert

NA = Notarieel Archief

NRA = Nieuw Rechterlijk Archief

RHCL = Regionaal Historisch Centrum Limburg (Maastricht)

- 1 Met dank aan prof.dr Jan Lucassen, die zijn enthousiasme voor de geschiedenis van het geld met me deelde en die de tekst van commentaar voorzag, aan drs. Arent Pol, die me kennis liet maken met de schatten van het Geldmuseum, aan Lena Reyners, die assistentie bood bij het archiefonderzoek in Maastricht en aan Raf Van Laere lic., die me inzage gaf in zijn documentatie.
- 2 WELTEN (2007).
- 3 Voor het gemak zie ik ervan af, dat het noorden van Nederlands-Limburg niet in 1795, maar pas enkele jaren later werd geannexeerd door Frankrijk. Ook ga ik gemakshalve voorbij aan het feit, dat de vesting Maastricht in de periode 1830-1839 niet onder Belgisch, maar onder Nederlands gezag stond.
- 4 Gemeentearchief Weert (GAW), Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 4767, f.98r.
- 5 Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), Nieuw Rechterlijk Archief (NRA) inv.nr. 1534.
- 6 VAN BEEK (1986-2002)
- 7 Ik kon alleen terugvallen op het standaardwerk: JANSSENS (1957).
- 8 In Nederland zorgt het Geldmuseum in Utrecht voor een systematische registratie en ontsluiting van muntvondsten via de NUMIS-database. In België is de situatie iets ingewikkelder. VAN KEYMEULEN (1973). geeft een overzicht van de schatvondsten tot 1970. Voor de laatste veertig jaar zijn we vooral aangewezen op de vondstmeldingen en literatuurverwijzingen in de *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie*. Muntvondsten in Vlaanderen worden sinds kort ook opgenomen in de Centrale Archeologische Inventaris: <http://cai.erfgoed.net>. Jean-Luc Dengis heeft provinciegewijs vondsten van munten uit de middeleeuwen tot 1794 gepubliceerd. Zijn delen over de Waalse provincies en Brabant heeft hij in 2009 en 2010 gepubliceerd. Het wachten is nu op de delen over de Vlaamse provincies.
- 9 Andere schatvondsten uit deze regio leveren weliswaar relevante gegevens op, maar zijn in statistisch opzicht niet bruikbaar vanwege een te summiere documentatie. Dit geldt bijvoorbeeld voor de vondst van 24 munten in Venray in de jaren dertig van de 20<sup>e</sup> eeuw, waarvan er slechts 6 zijn beschreven. De sluitmunt dateerde uit 1784. Documentatie in NUMIS.

- 10 JANSSENS (1957) 26-39.
- 11 Het koninkrijk Holland ruilde Lommel in 1808 tegen Luyksgestel, dat op dat moment een Franse exclave was.
- 12 Dit geldt bijvoorbeeld voor de vondst in 1883 bij Gronsveld van zeshonderd voornamelijk koperen munten uit de zeventiende en achttiende eeuw. Deze munten werden niet beschreven, omdat ze 'zonder archeologische waarde' zouden zijn. *De Maasgouw* 5e jaargang, nr. 209, d.d. 8 december 1883.
- 13 Aan het begin van de negentiende eeuw woonden ongeveer 250.000 mensen in de beide Limburgen, van wie de helft jonger dan achttien jaar was. Janssens schat de hoeveelheid geld die in de Oostenrijkse Nederlanden in 1780 in omloop was op 39 gulden per inwoner. In een overwegend agrarische samenleving zoals Limburg zal dit minder zijn geweest. JANSSENS (1957) 164-165
- 14 HABETS (1888) 394-395. Het origineel bevindt zich in: GAW Aanwinsten niet-gemeentelijke archiefbescheiden inv.nr. 8
- 15 Particuliere collectie, Hasselt (België): aantekenschrift en koperen tabaksdoos van Laurentius Pasmans uit Bocholt
- 16 Aerts wees al nadrukkelijk op deze mogelijkheid. AERTS (1994). Een onderzoeksproject over de achttiende-eeuwse muntcirculatie op basis van een statistische analyse van kaslijsten, wacht nog steeds op afronding. Vriendelijke mededeling van prof.dr. Erik Aerts (KU Leuven)
- 17 In enkele gevallen kan een schatvondst via de locatie en de sluitmunt met wat slagen om de arm worden toegewezen aan een individuele eigenaar. De schatvondst van Koersel 1972 behoorde waarschijnlijk toe aan Johannes Nulens, een molenaar, landbouwer en notaris die woonde op de olieslagmolen te Vurten, een gehucht van Koersel. VAN LAERE (1998). De schatvondst van Hamont 1996 behoorde waarschijnlijk toe aan H.J. Eijcken, die brouwer van beroep was. VAN DE SIJPE / VAN LAERE (1995-1996)
- 18 Soms kunnen we wel een vermoeden hebben. De 1777,70 Franse franc die Pierre Peters uit Nederweert zou ontvangen, als hij de militaire dienst zou overnemen van zijn plaatsgenoot Henry Guillaume Vullers, kwamen exact overeen met een bedrag van 300 Franse kronen. GAW Notarieel Archief (NA) inv.nr. 4488, minuut van akte met volgnr. 693, op 9 januari 1808 verleden voor notaris Bloemarts  
De in totaal 1896,30 Franse franc die Weertenaar Henrij Cruijts zou ontvangen als remplaçant van plaatsgenoot Jean Charles van Dam, laten zich echter niet gemakkelijk herleiden tot een andere munt. Ook de deelbedragen zijn opvallend: Cruijts zou 94,82 franc ontvangen meteen na de ondertekening van het contract, nog eens 94,82 franc na de loting van de dienstplichtigen, 225,18 franc bij vertrek naar het Franse leger, en 1481,48 franc na terugkeer uit het leger. Als Van Dam niet zou worden opgeroepen voor actieve legerdienst, zou Cruijts een gratificatie

- van 350,56 franc ontvangen. GAW NA inv.nr. 4487, minuut van akte met volgnr. 692, op 28 december 1807 verleden voor notaris Bloemarts
- 19 Omdat de omrekenkoersen van munten in patacons telkens verschilden, en soms niet werden aangegeven, dienen we een zekere marge in acht te nemen. Bovendien raakten de betrokkenen soms zelf het spoor bijster: het eindbedrag klopt dan niet, als we de bedragen optellen volgens de omrekenkoers die in de desbetreffende akte is vastgelegd.
- 20 RHCL NRA inv.nr. 287, dossier Arnold Loos, verklaring van Sébastien Lambert Kicken  *fils*, op 2 januari 1811 afgelegd tegenover onderzoeksrechter De Limpens
- 21 In Roermond bevond zich bijvoorbeeld geen makelaar in wisselbrieven. JANSSENS (1957) 188, 242
- 22 LUCASSEN (1984); WASSINK (1989). Af en toe treffen we in archivalia individuele seizoensarbeiders aan. De 58-jarige Chretien Grijmans, dagloner te Kessenich, verklaarde op 15 december 1819 bijvoorbeeld, 'qu'il est dans l'habitude d'aller tous les ans à Zierikzee pour y faucher des herbes'. RHCL NRA inv.nr. 1642, dossier Chretien Grijmans. De afhankelijkheid van geld dat met seizoensarbeid in Holland werd verdiend, is een enkele keer schriftelijk vastgelegd. Marie Feijen, een naaister uit Nederweert, werkte op de donderdag voor Pinksteren 1816 bij spinster Joanna Neijns, de vrouw van Joannes Verspaegen, een dagloner uit Nederweert. Op de vraag of zij dit jaar nog stof liet weven, antwoordde mevrouw Verspaegen 'qu'elle devait attendre jusqu'au retour de son mari, qui devait bientôt partir pour la Hollande, et lui apporter de l'argent; qu'avant cet époque, elle ne savait payer le tisserand'. RHCL NRA inv.nr. 1646, dossier Petronelle Neijns.
- 23 In Luxemburg – een andere regio in de Zuidelijke Nederlanden waar een monetaire chaos heerste – waren deze rolletjes kopergeld al enkele decennia gangbaar. JANSSENS (1957) 178-179
- 24 In de regio rond Parijs was in deze periode een vergelijkbare praktijk gangbaar: biljoenen pasmunten werden verpakt in een zak met een vaste waarde, die vervolgens als groot geld van hand tot hand ging. Er waren bijvoorbeeld zakken met een waarde van 100 livres in omloop, die ieder 1000 dubbele stuivers bevatten. CLAIRAND (2002)
- 25 'Ensuite le témoin Lenoir (...) a dit qu'il ne sait pas si l'argent compté par Spats a été enveloppé dans un rouleau de papier mais qu'il croit au contraire que ce numéraire a été renfermé dans un sac de toile'. RHCL NRA inv.nr. 249, dossier Frederic Martin Spatz, verslag van de zitting van de correctionele rechtbank van het arrondissement Maastricht op 22 januari 1810
- 26 RHCL NRA inv.nr. 1534
- 27 De summiere informatie die bekend is over een schatvondst die in 1883 in Gronsveld werd gedaan, bevestigt de belangrijke rol van koperen en biljoenen munten in het geldverkeer. Aan de weg van Gronsveld

- naar Ekkelrade hadden werklieden ongeveer zeshonderd muntjes in de grond aangetroffen. 'De meeste waren van koper, enkele van zilver, allen dagteekenden uit de XVIIde en XVIIIde eeuw. Het waren Luiker oordjes, Keulsche duiten, Gulik- en Bergsche Kassemannikes en ander goed zonder archeologische waarde. De munten schijnen een dépôt te zijn met opzet in den grond begraven.' *De Maasgouw* 5e jaargang nr 209 (8 december 1883). De vondst te Nieuwerkerken van duizenden voornamelijk koperen munten onderstreept in nog sterkere mate het belang van het kopergeld in de muntcirculatie. Over deze schatvondst is een boeiende voorlopige publicatie verschenen, maar het wachten is nog op de definitieve publicatie. VAN LAERE / NIJSSEN (2007)
- 28 De Franse franc was op ingenieuze wijze gekoppeld aan het metrieke, decimale stelsel. De munt woog 5 gram en bevatte 90% zuiver zilver, zodat ze 4,5 gram zuiver zilver bevatte. Het gewicht was gekoppeld aan de inhoudsmaat (1 gram was het gewicht aan water van 1 cm<sup>3</sup>) en zo aan de nieuwe standaardlengte, de meter
- 29 RHCL NRA inv.nr. 896, dossier Guillaume Keyen
- 30 Elisabeth Wolfs, de dochter van herbergier Martin Wolfs, verklaarde op 16 oktober 1809 tegenover de heer De Limpens, rechter bij het *Cour de Justice criminelle spéciale* van het departement Nedermaas, dat zij gewend was 'd'aller avec une lampe voir dans les chambres où les buveurs se sont assemblés pour y chercher des liards que l'un ou l'autre laisse quelques fois tomber par terre'. RHCL NRA inv.nr. 284, dossier Nicolas Dresen
- 31 RHCL NRA inv.nr. 903, dossier Catherine Wouters
- 32 Toen goudsmid Jean Mathieu Mulkens en zijn vrouw in maart 1808 de lessenaar openden in hun huis in Maastricht, constateerden zij 'qu'une pièce de cinq francs, y avait été enlevée, sans pouvoir apercevoir si d'autres pièces y avaient été prises, vu que la plus grande quantité d'espèces consiste en gros écus de six francs et dont ils déclarèrent ignorer la juste somme'. In de lessenaar bevond zich 'une somme incertaine d'entre les sept et huit cents francs en diverses espèces métalliques'. RHCL NRA inv.nr. 894, dossier Elisabeth Aarts.
- 33 In Maastricht verdachten goudsmid Jean Nicolas Bayet en zijn vrouw hun dienstmeid Elisabeth Vaessen in 1810 van diefstal. Om daar meer duidelijkheid over te krijgen, rolde mevrouw Bayet het zilvergeld in papieren rolletjes en liet zij een tiental halve kronen los liggen. Daarop constateerde zij inderdaad het verdwijnen van drie halve kronen uit de secretaire. RHCL NRA inv.nr. 907, dossier Elisabeth Vaessen
- 34 SPUFFORD (1988) en SPUFFORD (2008)
- 35 LUCASSEN (2007) 221-263
- 36 In 1735 werden de lonen der werklieden gewoonlijk betaald in halve schellingen. Vanwege hun intensieve gebruik waren deze munten erg versleten. JANSSENS (1957) 55

- 37 MULDREW (2007); SELGIN (2008) 5-37
- 38 RHCL, Archief van de Abdij Kloosterrade, inv.nrs. 1093 en 1095
- 39 De zestienjarige Mathieu Rademakers, 'ouvrier diviseur' in het 'établissement des mécaniques de filature exploité pour le compte du sieur Isaac van Loevenich et Compagnie' te Vaals, verklaarde in 1817 'qu'il travaillait aux dites mécaniques à raison de six francs par semaine'.  
RHCL NRA inv.nr. 328, dossier Mathieu Rademakers
- 40 De negentienjarige schoenmaker Joseph Fleck 'travaillait depuis le mois de mai mil huit cent seize, en qualité d'ouvrier à raison de sept escalins par semaine, chez Jean Pierre Diederer, maître bottier à Maestricht'. RHCL NRA inv.nr. 329, dossier Joseph Fleck. Fleck woonde overigens niet bij zijn werkgever
- 41 Lambert Quasters, een boer uit het Nederweeter gehucht Schoor, had dagloonster Petronelle Neijns geëngageerd om op 14 juni 1816 voor hem te wieden in zijn akker met haver. Zij arriveerde pas om vijf over tien. Volgens de boer had de dagloonster om zes uur moeten beginnen om een hele dag te werken, of om acht uur om driekwart dag te werken, of om het middaguur om een halve dag te werken. RHCL NRA inv.nr. 1646, dossier Petronelle Neijns.  
Gertrude Willems, een 29-jarige getrouwde dagloonster te Maastricht, werkte in 1816 en 1817 geregeld bij mevrouw Heytenis, 'tantôt un jour, tantôt un demi jour, et souvent pendant une couple d'heures'. Zij maakte schoon, waste kleren en werkte in de keuken. RHCL NRA inv.nr. 329, dossier Gertrude Willems
- 42 Janssens maakt melding van fabrikanten uit Oostenrijks-Limburg die in het midden van de achttiende eeuw naar Aken gingen om goed geld om te wisselen in slecht geld teneinde er hun arbeiders mee te betalen. JANSSENS (1957) 190.  
Op 7 oktober 1832 kwam Joanna Berkens bij Anna Maria Peeters in Nederweert 'om hare huur, welke zij bij opgenoemde vrouwe als meid verdiend had te ontvangen', maar haar werkgeefster wilde haar 'bijna de geheele huur in koopere centen betalen', wat de dienstmeid weigerde. Gemeentearchief Nederweert, inv.nr. 1640, proces-verbaal van 8 oktober 1832. Met dank aan ir. Alfons Bruekers
- 43 Rijksarchief Hasselt, Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Hasselt, inv.nr. 48, proces-verbaal opgesteld door de *adjoint au maire* van Tessengerloo, d.d. 24 september 1810
- 44 Dit Noord-Limburgse dorp stond destijds bekend als het gehucht van de kapel van Helden. RHCL NRA inv.nr. 333, dossier Jean Theunissen
- 45 RHCL NRA inv.nr. 333, dossier Jean Theunissen
- 46 Toen een dagloonster uit Maastricht in 1817 de ellendige omstandigheden waarin ze verkeerde, opvoerde als motief voor een diefstal die ze had gepleegd, kreeg zij als reactie: 'Demandé, comment elle peut dire que c'est la misère qui l'a porté à cette action, puisqu'elle a de l'argent en

r serve (...)?’ RHCL NRA inv.nr. 329, dossier Gertrude Willems

- 47 KURODA (2008)
- 48 RHCL NRA inv.nr. 1645, dossier Moses Levy Cohen en Hartog David van Wittene, proces-verbaal opgesteld door Jean Nien, *adjoint au maire* van de gemeente Weert, op 23 en 24 januari 1816
- 49 Gerard Stoffels uit Helden wilde op 13 juni 1796 namens de erfgenamen van wijlen de pastoor van Helden notaris Wagemans te Nunhem betalen. De notaris wilde het bedrag –   212 livres en 5 stuiver – evenwel niet in Pruisisch geld accepteren maar uitsluitend in louis d’or, waarop Stoffels zich genoodzaakt zag ‘d’aller dans les communes des environs pour y trouver, de quoi y changer la monnaie de Prusse.’ RHCL NRA inv.nr. 2247, brief van Gerard Stoffels aan ‘la Direction des Douanes   Ruremonde’, d.d. 5 brumaire V (26 oktober 1796). De moeilijkheden worden begrijpelijker, wanneer we beseffen dat Helden tot aan de verovering door de Fransen behoorde tot Pruisisch Opper-Gelder
- 50 CROUZET (1993) 13; zie ook THULLIER (1983) 3-7
- 51 Bij een conflict tussen een boer uit Weert die vlas had verkocht aan een plaatselijke fabrikant van linten, sprak de vrederechter over ‘l’esprit des hommes de sa classe [= kleine boeren], qui p sent ordinairement leurs marchandises avant de les vendre, et comptent plus d’une fois le prix qu’ils en re voient’. RHCL NRA inv.nr. 2427, akte met volgnr. 85, verleden voor het vredegerecht van het kanton Weert op 11 juli 1817
- 52 De Bossche ‘lintwerkers baas’ Johann Bune kocht op 20 september 1800 lint van de Weerter lintkoopman Christiaan Geevers. Hij telde het geld aan Geevers voor, ‘ter somme van circa agt en dertig gulden, [dat] op een vijftig a zestig stuivers na aan duijten, enkel in drie gulden stukken bestond.’ Geevers was lang bezig ‘met krijt om dat geld na te rekenen, ’t geen de eerste comparant [=Bune] tot hem deed zeggen, dat drie gulden stukken sig gemakkelijk lieten uitrekenen, en waarop C. Geevers antwoorden dat hij ze voor Z[eeuwse] Rijkxd[aalders] gehouden had.’ RHCL NRA inv.nr. 185, dossier Chretien Geevers
- 53 RHCL NRA inv.nr. 903, dossier Catherine Wouters
- 54 RHCL Familiearchief Boesten inv.nr. 102
- 55 Janssens spreekt over de ‘willekeur’ waaraan koersen in deze regio onderhevig waren. JANSSENS (1957) 189
- 56 RHCL Archief van de familie de Meer d’Osen, inv.nr. 136
- 57 Op 15 september 1809 vertelde Isaac Haenenberger, apotheker te Maas-tricht, dat hij 186 Pruisische talers had willen wisselen bij de heer Kunders, maar dat hij niet tot overeenstemming had kunnen komen, omdat hij op elk muntstuk 7 oord verlies zou maken. Kleinhandelaar Elisabeth Derden bood daarop aan om deze talers te wisselen bij een kennis van haar te Hasselt, die dat zonder koersverlies wilde doen. Haenenberger ging hierop in, maar hij zag zijn geld nooit meer terug. RHCL NRA inv. nr. 910, dossier Elisabeth Derden

- E. AERTS De economische geschiedenis van het geld tijdens het Ancien Régime. Kennismaking met een discipline *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie* 140 (1994) 43-70
- L. BEECKMANS De muntproductie vanaf de Oostenrijkse Habsburgers tot heden en de regionale depotvondsten *Geld uit de grond* M. ROGGE / L. BEECKMANS eds (Zottegem 1994) 173-191
- L. BEECKMANS / S. DEBRUYNE / F. DE BUYSER Frans zilver in Kempische grond. Een achttiende-eeuws muntdepot uit Retie (prov. Antwerpen) *Relicta. Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen* 4 (2009) 289-296
- E.J.A. VAN BEEK ed *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn 1986-2002)
- E. BÜFFERING / L. ILISCH Die Münzverbreitung im Regierungsbezirk Münster 1815-1821 *Münstersche Numismatische Zeitung* 11 (1981) 7-10 en 17-22
- F. DE CALLATAY / R. VAN LAERE *Een 18de-eeuwse muntschat uit Lummen* (Tongeren 1994)
- A. CLAIRAND La circulation monétaire de billon en région parisienne, vers 1781 *Circulation monétaire régionale et supra-régionale. Actes du troisième colloque international du groupe suisse pour l'étude des trouvailles monétaires* (Berne, 3-4 mars 2000) H.R. DERSCHKA / I. LIGGI / G. PERRET eds (Lausanne 2002) 257-276
- F. CROUZET *La grande inflation. La monnaie en France de Louis XVI à Napoléon* (Paris 1993)
- J.-L. DENGIS Le trésor de Fouron-Saint-Martin *La Vie Numismatique* 52 (2002) 207-210
- J.-L. DENGIS *Trouvailles et trésors monétaires en Belgique du moyen âge à 1794* (Wetteren 2009-2010)
- H.E. VAN GELDER Sittard 1975 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 62-64 (1975-1977) 176-181
- B.P.A. GALES *Delven en slepen : steenkolenmijnbouw in Limburg: techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw* (Hilversum 2004)

- J. HABETS ed *Chroniek der stad Weert van 1784 tot 1802, geschreven door den ooggetuige Lambertus Goofers* *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 25 (1888) 365-410
- V. JANSSENS *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden* (Brussel 1957)
- A. VAN KEYMEULEN *Les trésors monétaires modernes trouvés en Belgique 1434-1970* (Brussel 1973)
- A. KURODA *Concurrent but non-integrable currency circuits: complementary relationships among monies in modern China and other regions* *Financial History Review* 15 (2008) 17-36
- R. VAN LAERE *Een 18<sup>de</sup>-eeuwse muntschat gevonden in de Sint-Pietersberg te Zichen* *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie* 140 (1994) 128-138
- R. VAN LAERE *18<sup>de</sup>-eeuwse muntschat uit Koersel* *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 144 (1998) 155-163
- R. VAN LAERE *Klein 18<sup>de</sup>-eeuws muntdepot te Gelinden (Sint-Truiden, prov. Limburg)* *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 154 (2008) 202-203
- R. VAN LAERE / R. NIJSSEN *Wie het kleine niet eert is het grote niet weerd. Grootste koperschat van Vlaanderen uit de 18<sup>de</sup> eeuw gevonden te Nieuwerkerken* (Weijer 2007)
- P. LEBRUN *L'industrie de la laine à Verviers pendant le XVIIIe et le début du XIXe siècle: contribution à la révolution industrielle* (Luik 1948)
- J. LUCASSEN *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900* (Gouda 1984)
- J. LUCASSEN *Introduction: wages and currency, 500 BCE - 2000 CE* *Wages and currency. Global comparisons from antiquity to the twentieth century* J. LUCASSEN ed (Bern 2007) 9-58
- J. LUCASSEN *Wage payments and currency circulation in the Netherlands from 1200 to 2000* *Wages and currency. Global comparisons from antiquity to the twentieth century* J. LUCASSEN ed (Bern 2007) 221-263
- A.H. MOERS *Aalbeek 1955 Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 44 (Amsterdam 1957) 73-74
- J. MOOIJ *Vreemd geld in Nederlands-Limburg 1839-1914* (Utrecht 2002)
- C. MULDREW *Wages and the problem of monetary scarcity in early modern England* *Wages and currency. Global comparisons from antiquity to the twentieth century* J. LUCASSEN ed (Bern 2007) 391-410
- Nieuwen Nederlandschen negociant van Vlaenderen, Braband, etc., tweede partye, behelsende VI hoofdstukken. I. inhoudende eene nieuwe verhandelinge over den*

*koophandel van twee-en-tachtig voornaemste steden en gewesten van commercie in Europa, hoe sij boek houden en rekeninge in hunne tegenwoordige goud en silvere specien, geld- en wissel coursen, als mede van het banco-geld, of den agio, en van den uso...* (3<sup>e</sup> druk Gent 1786)

G. SELGIN *Good money. Birmingham button makers, the Royal Mint, and the beginnings of modern coinage, 1775-1821* (Ann Arbor 2008)

L. VAN DE SIJPE / R. VAN LAERE *Een 18<sup>de</sup>-eeuwse muntschat te Hamont (prov. Limburg)* *Archeologie in Vlaanderen* 5 (1995-1996) 325-330

P. SPUFFORD *Money and its use in medieval Europe* (Cambridge 1988)

P. SPUFFORD *How rarely did medieval merchants use coin?* (Utrecht 2008)

G. THUILLIER *La monnaie en France au début du XIX<sup>e</sup> siècle* (Geneve 1983)

J.F.A. WASSINK *De trek van Weertenaren naar Haarlem in de achttiende eeuw* *Weert in woord en beeld. Jaarboek voor Weert* 1989 (Weert 1989) 33-50

J. WELTEN *In dienst voor Napoleons Europese droom. De verstoring van de platelandssamenleving in Weert* (Leuven 2007)



## *Een commentaar*

Raf Van Laere

---

63

Zowel numismaten als historici met een economische belangstelling hebben afgelopen decennia aandacht besteed aan muntcirculatie. Verregaande specialisering maakt echter dat de onderzoeksresultaten van de verschillende soorten vorsers vaak weinig op elkaar afgestemd zijn en slechts zelden aanleiding geven tot interdisciplinaire reflectie. Pogingen om hieraan te verhelpen verdienen dan ook alle lof. Dat de spreker een sociaal-economische invalshoek wil koppelen aan een monetaire benadering, maakt deze oefening alleen maar boeiender.

Elk wetenschappelijk onderzoek moet duidelijk het terrein afbakenen waarop het zich wil begeven. Hoe breed of eng de grenzen zijn maakt niet veel uit op voorwaarde dat ze nauwkeurig vastgelegd worden en dat ze relevant zijn. Bij een onderzoek naar muntomloop verwacht ik minstens twee maar liefst drie afbakeningen: een chronologische, een geografische en, als het kan een sociaaleconomische. Daarbij moet niet alleen de situatie binnen deze grenzen beschreven en verklaard worden maar ook wat de verschillen zijn met wat zich buiten deze grenzen bevindt. Vertrekkend van deze vraagstelling heb ik enkele opmerkingen bij het verhaal dat we net gehoord hebben.

De titel geeft duidelijk de chronologische beperkingen van het onderzoek aan en noemt expliciet welk geografische gebied onderzocht wordt.

Chronologisch beperkt de spreker zich tot de periode tussen 1770 en 1839. Het aanvangsjaar lijkt mij wat vreemd. De regering van keizerin Maria-Theresia, die gekenmerkt is door ingrijpende reorganisaties, ook op monetair vlak, loopt van 1740 tot 1780. Zij heerste slechts over een klein deel van het bestudeerde gebied rechtstreeks maar de impact van haar regering reikte tot

ver buiten de grenzen van de Oostenrijkse Nederlanden, al was het maar, omdat na een bewogen aanvang, haar regering een lange periode van vrede en voorspoed inleidde. Toch kan ik mij vinden in deze aanvangsdatum omdat de spreker daardoor de mogelijkheid krijgt om een vergelijkingspunt te creëren in een op monetair vlak relatief rustige periode aan de vooravond van de ingrijpende omwentelingen veroorzaakt door de komst van de Fransen.

De einddatum is duidelijk geënt op de scheiding van beide Limburgen, die omwille van politieke en institutionele redenen een nieuwe periode in de muntcirculatie inluidt. Kortom, drie politieke regimes met elk hun specifieke monetaire ambities: het ancien regime met een belangrijke rol voor regionale muntheren en de eerste pogingen tot rationalisering en centralisering, de Franse tijd met een sterk gecentraliseerde monetaire politiek en de invoering van het decimale stelsel en de Nederlandse en Belgische periodes waarin gezocht wordt naar een leefbaar monetair compromis tussen oude en nieuwe munten. Uit het onderzoek van de spreker blijkt echter weinig van deze ingrijpende wijzigingen. De invoering van het decimale stelsel, van de Franse republikeinse en keizerlijke munten en later van de decimale Nederlandse munten lijkt nauwelijks of geen sporen te hebben nagelaten. De zo misprezen Franse assignaten lijken al evenmin invloed op de muntcirculatie uitgeoefend te hebben. Het lijkt erop dat op monetair vlak de tijd in beide Limburgen stilstaat. Waarom wekt een studie over de muntcirculatie in Luxemburg tijdens de periode 1814-1831 een gans andere indruk? De auteur van dit onderzoek baseert zich bijna uitsluitend op gepubliceerde officiële bronnen. Dit soort bronnen speelt in het verhaal dat we nu gehoord hebben een ondergeschikte, om niet te zeggen verwaarloosbare rol. Toch vormen net deze bronnen een belangrijk ijkpunt vermits zij de toestand weergeven die de overheid nastreeft. Overheidsbronnen vormen het canvas waarop andere bronnen kleur moeten aanbrengen. Door de opeenvolgende overheidsbeslissingen en -initiatieven op

---

\* L. NOLLOMONT *Circulation monétaire en Luxembourg 1814-1821* *Bulletin du Cercle d'Histoire et d'Archéologie «Segnia» à Houffalize* 6 (1981) 15-66

een rij te zetten krijgt men niet alleen een gestructureerd overzicht van alle maatregelen die genomen worden om de muntomloop onder controle te krijgen maar kan men zich ook een vrij goed idee vormen van de snelheid waarmee het monetair gedrag van de burger evolueert. De monetaire circulatie van de bestudeerde periode vergelijken met de situatie voordien en nadien wordt eveneens een stuk makkelijk.\*

Met de omschrijving *beide Limburgen* begeeft de spreker zich mijns inziens op glad ijs. Hij omschrijft het gebied vóór de komst van de Fransen in 1794 als een *staatkundige lappendeken*. Deze *staatkundige verdeeldheid* vertaalt zich volgens hem in een *monetaire chaos*. Dit uitgangspunt weerspiegelt klaarblijkelijk het ongemakkelijke gevoel dat *Kleinstaaterei* bij hem oproept en waarvan hij de institutionele en politieke details niet echt aanvoelt zoals blijkt uit de kwalificatie van Thorn en Rekem als *semisovereine vorstendommen*. De bestuurlijke eenheid van het gebied komt er pas ten gevolge van de Franse overheersing en is van korte duur vermits beide Limburgen in 1839 opnieuw een eigen staatkundige weg opgaan. Hooguit één generatie dus.

Het concept *beide Limburgen* heeft vooral na de Tweede Wereldoorlog in politieke kringen opgang gemaakt maar is vanuit historisch oogpunt een gewrocht dat vooral verwarring en - vergeef mij het neologisme - 'onkennis' heeft veroorzaakt. Een wetenschappelijk colloquium georganiseerd ter gelegenheid van de herdenking van de scheiding van beide Limburgen heeft dit, tot spijt van de organiserende provinciale overheden, andermaal bewezen\*\*.

Vanuit geografisch oogpunt valt op hoe sterk Nederlands Limburg aan de Maasvallei gebonden is. Belgisch Limburg situeert zich daarentegen voor een goed deel buiten de Maasvallei. Vóór de oprichting van het departement van de Nedermaas verschilt

---

\* J. MOOIJ *Vreemd geld in Nederlands-Limburg 1839-1914* (Utrecht 2002)  
=Bronnen uitgegeven door Het Nederlands Muntmuseum 8

\*\* *Eenheid en scheiding van beide Limburgen. Verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Leeuwarden/Maastricht 1989) =Maaslandse Monografieën  
47

de politieke situatie van de huidige beide Limburgen grondig. Wat simplistisch komt het er op neer dat de westelijk oever van de Maas voor 90 % deel uitmaakt van het oude graafschap Loon dat sinds de middeleeuwen bestuurd wordt door de Luikse prins-bisschop. Deze bepaalt het monetair beleid in aansluiting met dat van de Westfaalse *Kreis* van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie waarvan het prinsbisdom, trouwens net als Rekem en Thorn, deel uitmaakt. De oostelijke Maasoever is veel meer versnipperd. Een deel behoort tot de Generaliteitslanden, waar de Republiek der Verenigde Provinciën haar eigen monetair beleid voert. Andere belangrijke delen behoren tot de Oostenrijkse Nederlanden, het hertogdom Gulik of het koninkrijk Pruisen, die elk hun eigen monetaire belangen verdedigen\*. Als territoria met dergelijke uiteenlopende bestuurlijke achtergronden samengevoegd worden dan laat dit natuurlijk sporen na in het monetaire weefsel. Maar kan men daarom de *monetaire chaos* beschouwen als een typisch Limburgse fenomeen of speelt hier de herinnering aan de middeleeuwse Maaslandse hagemunterij? Een blik op Lucas leert echter dat deze op het einde van de 18de eeuw tot het verre verleden behoort. Gronsveld en Rekem, de laatste heerlijke muntateliers in de regio, staakten hun productie immers reeds bij de aanvang van de 18de eeuw\*\*.

Het is lovenswaardig dat de spreker niet afgeschrikt wordt door deze territoriale problematiek; maar er integendeel een uitdaging in ziet. Maar als hedendaagse politieke entiteiten het vertrekpunt vormen voor historisch onderzoek dan duikt het gevaar van anachronismen al snel op. Door beide Limburgen als vertrekpunt te nemen wekt hij impliciet de indruk dat de huidige provincies een gemeenschappelijke monetaire geschiedenis hebben die opklimt tot vóór de korte periode van eenheid. En dat dient verklaard te worden. Een onderzoek naar de geschiedenis van de muntcirculatie in beide Limburgen moet een open onderzoek zijn dat zowel aandacht schenkt aan overeenkomsten

\* Zie bv. de kaart Het Maasdal na het verdrag van Fontainebleau, 1785; *Kleine atlas voor de geschiedenis van beide Limburgen* (Hasselt 1989) p 10. Voor het Luikerland raadpleegt men nog steeds best J. RUWET *La principauté de Liège en 1789. Carte de géographie historique* (Bruxelles 1958)

\*\* P. LUCAS *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt 1982).

als aan verschillen. Het is slechts door de monetaire situatie in beide Limburgen onderling te vergelijken en met de toestand buiten de huidige provinciegrenzen dat men kan ontdekken of er inderdaad sprake is van een typisch Limburgse monetaire chaos al of niet te wijten aan de staatkundige verdeeldheid of dat er nauwelijks een onderscheid bestaat met de rest van de Maasvallei. Een recente studie over de muntcirculatie in Rijnland kan daarbij inspirerend werken\*.

Oudere generaties vorsers schonken weinig aandacht aan de sociaaleconomische aspecten van de muntcirculatie. In het kielzog van antropologisch onderzoek is men er zich bewust van geworden dat samenlevingen zelden homogeen zijn op cultureel, sociaal of economisch vlak. Daar waar men vroeger bijna uitsluitend oog had voor de gemeenschappelijke factoren heeft men afgelopen decennia meer aandacht ontwikkeld voor de specifieke, de onderscheidende elementen. Op monetair vlak toegepast betekent dit dat men ervan uitgaat dat sommige groepen binnen een samenleving andere soorten betaalmiddelen gebruiken dan andere. Dat lijkt op eerste gezicht vreemder dan het is. Als u op een prettige manier wil kennismaken met dit fenomeen dan raad ik u aan de Hollywoodproductie *The Million Pound Note* te bekijken waarin de belevenissen geschetst worden van een arme Amerikaan die in 1903 een bankbiljet van 1.000.000 £ te leen krijgt.

De spreker is gewonnen voor een gedifferentieerde benadering van de muntcirculatie en legt het accent op de economische activiteit waarin de monetaire transactie plaatsvindt. Hij verlaat daarbij noodgedwongen het terrein van de materiële muntvondsten, waarvan hij de representatieve waarde overigens nogal laag inschat omdat hij vindt dat ze *bijna altijd gerelateerd* [zijn] *aan oorlogsvoering en andere maatschappelijke crises*. Een opvatting die beslist niet door iedereen gedeeld wordt.

*Papieren muntvondsten* vormen de basis voor het leeuwendeel van zijn betoog. Toegegeven de uitdrukking *papieren muntvond-*

---

K. SCHNEIDER *Pfennige, Heller, Kupfergeld. Kleingeld im Rheinland vom Spätmittelalter bis ins 19. Jahrhundert* (Speyer 2003) =Schiftenreihe der Numismatische Gesellschaft Speyer e.V. 43

*sten* betekent in het numismatisch jargon meestal iets anders maar dat is hier niet echt van belang. Of de voorgestelde categorieën vanuit monetair oogpunt functioneel zijn zal de toekomst uitwijzen. Op dit ogenblik lijken ze een beetje willekeurig met *diefstal* en *afpersing* netjes tussen het *betalen van belasting* en *erfenissen*. Het aantal categorieën lijkt mij ook wat uitgebreid want in de rest van het betoog spelen ze niet zo'n grote rol. Informatie over muntcirculatie indelen in functie van de transacties is een uitstekend idee. Het laat toe na te gaan welke muntsoorten eventueel een voorkeur krijgen bij bepaalde transacties. Uit deze methode blijkt bv. dat sommige winkeliers hun leveranciers betalen met munten die tot nog toe niet in muntvondsten opdoken. Dit fenomeen is ook voor andere periodes bekend maar het is prettig om dit voor de 18de eeuw bevestigd te zien.\* Het bevestigt eens te meer dat alle beschikbare soorten bronnen als puzzelstukjes in elkaar moeten gepast worden wil men een betrouwbaar beeld van de muntcirculatie krijgen.

Men zou de 14 categorieën kunnen herleiden tot een matrix waarin beperkter aantal soorten betalingen zoals kleine, dagelijkse uitgaven (zakgeld, bedelarij en collectes, dagloon), middelgrote regelmatige betalingen (betalingen aan middenstanders, huur, pacht, belastingen, rente en aflossing van leningen, betaling door kleinhandelaars aan leveranciers) en grote eenmalige betalingen (verstrekken van leningen, aankoop van onroerend goed of rente) gecombineerd worden met gegevens over betalers en betaalden. Op die manier kunnen niet alleen economische stromen blootgelegd worden maar ook sociale structuren. Binnen een monetaire gemeenschap bestaan immers talloze kleine subgemeenschappen die met elkaar op monetair vlak communiceren. Uit de voorbeelden die de spreker aanhaalt blijkt dat handelaars daarbij een cruciale positie innemen. Zij vormen kruispunten waar niet alleen munten van verschillende waarde maar ook van verschillende geografische en sociale herkomst elkaar treffen. Het gebruik van een driedimensionale matrix laat toe een beter inzicht te verwerven in de *monetaire chaos* waarmee

---

\* R. NIJSSEN / R. VAN LAERE Muntcirculatie in de zestiende en zeventiende eeuw: drie Limburgse teksten *Limburg - Het Oude Land van Loon* 80 (2001) 267-282

de spreker zich geconfronteerd voelt en kan een antwoord geven op de vraag waarom nu eens rekenmunt (en welke) en dan weer speciën vermeld worden en wellicht ook waarom bepaalde muntnamen gebruikt worden. Het onderzoek van Nicholas Holmes naar het gebruik van kleingeld in Schotland illustreert treffend hoe verrassend een dergelijke multidisciplinaire kijk op de dagelijkse omgang met munten kan zijn.\* Door monetaire circulatie als een cultureel antropologisch fenomeen te beschouwen openen zich nieuwe, vruchtbare onderzoeksperspectieven.

Tot slot wil ik stellen dat het onderzoek dat de spreker heeft aangevat alleen maar kan worden toegejuicht: de studie van de muntcirculatie in een grenszone tijdens een bewogen politieke en monetaire tijd vraagt niet alleen geduld en doorzettingsvermogen maar ook intellectuele moed.

---

\* N. HOLMES *Scottish coins. A history of small change in Scotland* (Edinburg 1998)



## COLOFON

*Met klinkende munt betaald. Muntcirculatie in de beide Limburgen 1770-1839* werd in 2010 uitgegeven door het Geldmuseum, Utrecht

---

71

redactie: Jan Lucassen  
grafische vormgeving: Zeno Design

op het omslag: bronzen Van Gelder-penning, in 2000  
ontworpen door Elisabeth Varga (foto Ed Brandon)

ISBN 978-90-73882-26-3

© 2010 J. Welten / Geldmuseum, Utrecht

No part of this publication may be reproduced in any form  
without written permission from the publisher